

Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών

**Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική
Ιστορία**

Διπλωματική Εργασία

**Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ
ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950 - 1967**

Μπουρίκος Δ. Μιχαήλ

Επιβλέπων καθηγητής: Στεφανίδης Δ. Ιωάννης

Πάτρα, Ιούνιος 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και πνευματικών του δικαιωμάτων.

Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950 - 1967

Μπουρίκος Δ. Μιχαήλ

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Στεφανίδης Ιωάννης

Καθηγητής Διπλωματικής Ιστορίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο
Θεσσαλονίκης

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

Αποστολόπουλος Δημήτριος

Ερευνητής στο Κέντρο Ερεύνης της
Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού
(ΚΕΙΝΕ) της Ακαδημίας Αθηνών, ΣΕΠ
στο ΕΑΠ

Πάτρα, Ιούνιος 2026

Ευχαριστίες

Τις ολόθερμες ευχαριστίες μου στον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Στεφανίδη Δ. Ιωάννη για την αμέριστη κατανόηση, συμπαράσταση και πολύτιμη καθοδήγηση του.

Στην υπέροχη οικογένεια μου που με στήριξε σε ένα
ακόμη αξέχαστο ταξίδι γνώση

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

Περίληψη

Κατά την πρώιμη μεταπολεμική περίοδο, η εξωτερική πολιτική και η στρατηγική εθνικής ασφάλειας της Ελλάδας υπέστησαν έναν θεμελιώδη μετασχηματισμό. Μετά την καταστροφή του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου (1946–1949), η αρχική αντίληψη του ελληνικού κράτους περί απειλής ήταν βαθιά ριζωμένη στον "εξ βορράν κίνδυνο". Αυτή η γεωπολιτική ανησυχία απέρρεε απευθείας από το κλίμα του Ψυχρού Πολέμου, καθώς η Ελλάδα συνόρευε με τρία κομμουνιστικά κράτη: τη Γιουγκοσλαβία, τη Βουλγαρία και την Αλβανία. Καθοδηγούμενη από τις αντικομμουνιστικές αρχές του Δόγματος Τρούμαν και εδραιωμένη από την επίσημη εισδοχή της στο NATO το 1952, η Αθήνα προσανατόλισε την εθνική της άμυνα, τον στρατιωτικό της σχεδιασμό και την υποδομή εγχώριας επιτήρησης προς την ανάσχεση πιθανών καταπατήσεων υποστηριζόμενων από τη Σοβιετική Ένωση στα Βαλκάνια. Κατά τη διάρκεια αυτής της πρώτης δεκαετίας, η εγχώρια σταθερότητα και η εξωτερική ασφάλεια αντιμετωπίζονταν, σε μεγάλο βαθμό, μέσα από το πρίσμα της ενσωμάτωσης της Δύσης απέναντι στο κομμουνιστικό μπλοκ. Ωστόσο, μεταξύ των μέσων της δεκαετίας του 1950 και των μέσων της δεκαετίας του 1960, σημειώθηκε μια βαθιά μετατόπιση του γεωπολιτικού άξονα, αναδεικνύοντας τον "εξ ανατολών κίνδυνο" (κίνδυνο από την ανατολή) ως την κυρίαρχη εθνική ανησυχία. Αυτή η δομική μεταβολή πυροδοτήθηκε από την επανεμφάνιση του Κυπριακού ζητήματος. Καθώς ο αγώνας των Ελληνοκυπρίων για αυτοδιάθεση ενάντια στη βρετανική αποικιοκρατία κλιμακωνόταν, πυροδότησε μια σκληρή εχθρότητα μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας, δύο φαινομενικών συμμάχων στο NATO. Το ανθελληνικό πογκρόμ της Κωνσταντινούπολης το 1955, η συνεχής γεωπολιτική πόλωση γύρω από την Κύπρο και η δομική απειλή του τουρκικού αναθεωρητισμού, ανάγκασαν ουσιαστικά τις ελληνικές κυβερνήσεις να επανεκτιμήσουν τις αμυντικές τους προτεραιότητες. Οι σχέσεις με τους βόρειους γείτονες σταθεροποιήθηκαν. Η ρήξη του Τίτο με τη Μόσχα, σε συνδυασμό με τους αυξανόμενους οικονομικούς δεσμούς με τις βόρειες χώρες, μείωσαν την πιθανότητα μιας εισβολής από τον βορρά.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

Λέξεις – Κλειδιά

Στρατηγική εθνικής ασφάλειας, «Εξ βορράν κίνδυνος», Βαλκανικά κομμουνιστικά κράτη, «Εξ ανατολών κίνδυνος», Κύπρος

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

The issue of security (from the "danger from the north" to the "danger from the east") during the first post war period, 1950-1967

Michael D. Bourikos

Abstract

During the early post-war era, Greece's foreign policy and national security strategy underwent a fundamental transformation. Following the destruction of the Greek Civil War (1946–1949), the initial threat perception of the Greek state was profoundly rooted in the "danger from the north". This geopolitical concern stemmed directly from the Cold War climate, as Greece shared borders with three communist states: Yugoslavia, Bulgaria and Albania. Guided by the anti-communist principles of the Truman Doctrine and consolidated by its formal admission into NATO in 1952, Athens established its national defence, its military planning and its domestic surveillance infrastructure toward containing potential Soviet-backed encroachments from the Balkans. During this first decade, domestic stability and external security were viewed to a great extent, through the lens of Western integration of the communist bloc.

However, between the mid-1950s and the mid-1960s, a profound geopolitical axis occurred, giving rise to the "danger from the east" as the prevalent national concern. This structural shift was stimulated by the re-emergence of the Cyprus dispute. As the Greek Cypriot conflict for self-determination against British colonial rule escalated, it triggered harsh hostility between Greece and Turkey, two ostensible NATO allies. The anti-Greek Istanbul pogrom of 1955, the constant geopolitical polarization over Cyprus, and the structural threat of Turkish revisionism, essentially forced Greek governments to re-evaluate their defence priorities. Relations with northern neighbors stabilized. Tito's rift with Moscow conjoined with growing economic ties with the north countries reduced the probability of a north invasion.

Keywords

National Security Strategy, "Danger from the north", Balkan Communist States, "Danger from the east", Cyprus

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	v
Abstract	vii
Περιεχόμενα	viii
Συντομογραφίες & Ακρωνύμια.....	x
Εισαγωγή: Η μεταπολεμική Ελλάδα.....	1
1 ^η Ενότητα: Η ένταξη του ελληνικού κράτους στο αμυντικό, διπλωματικό και γεωπολιτικό σύστημα της Δύσης – Η ένταξη στο NATO	2
1.1 Οι προσλήψεις των Ελλήνων για τους βαλκανικούς λαούς – ο «από βορράν» κίνδυνος.....	2
1.2 Η Ελλάδα στο επίκεντρο διεθνών διεργασιών	4
1.3 Στροφή προς τις ΗΠΑ.....	5
1.4 Η αμερικανική πολιτική της ανασχεσης	6
1.5 Η ένταξη στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο	7
2 ^η Ενότητα: Η πρόσληψη του από βορρά κινδύνου για την ελληνική, εξωτερική πολιτική κατά την περίοδο 1950 -1967	9
Η Γιουγκοσλαβία	9
2.1 Το μακεδονικό ζήτημα.....	9
2.2 Τα «αγκάθια» στις ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις.....	10
2.3 Η ελληνογιουγκοσλαβική προσέγγιση.....	12
2.4 Η μεθοριακή επικοινωνία και η «Συμφωνία Κυρίων»	14
2.5 Η βελτίωση των ελληνο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων.....	15
Η Βουλγαρία	17
2.6 Παράγοντες επηρεασμού των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων.....	17
2.7 Οι εξωτερικοί παράγοντες.....	21
2.8 Η εξομάλυνση των διμερών σχέσεων	22
Η Αλβανία.....	24
2.9 Η καχυποψία στις ελληνοαλβανικές σχέσεις	24
2.10 Ιστορίες κατασκοπείας και ζητήματα ασφάλειας	25
2.11 Η ατίθαση Αλβανία – προσπάθειες ανάκαμψης	28
2.12 Η περίπτωση της Ρουμανίας	30
3 ^η Ενότητα: Η πρόσληψη του εξ ανατολών κινδύνου για την ελληνική εξωτερική πολιτική κατά την περίοδο 1950 -1967	31
3.1 Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις μέχρι τον Ψυχρό Πόλεμο.....	31
3.2 Σε ήρεμα νερά (1950-1954)	33
3.3 Το «αγκάθι» της Κύπρου	34
3.4 Τα Σεπτεμβριανά	35
3.5 Η περίοδος εξομάλυνσης	36
3.6 Οι Συμφωνίες Ζυρίχης – Λονδίνου.....	38
3.7 Η αναθέρμανση των διμερών σχέσεων	39
3.8 Νέες αναταράξεις στο Κυπριακό	40
3.9 Οι απελάσεις των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης	43
3.10 Η τριετία 1965-1967	45
Συμπεράσματα	45

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

Πηγές.....	51
Βιβλιογραφία.....	51
Ξενόγλωσση	51
Ελληνόγλωσση	52

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
NATO	North Atlantic Treaty Organization
ΣΔΜ	Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας
ΔΣΕ	Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδος
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΕΟΚΑ	Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγονιστών
ΕΔΑ	Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά
ΕΡΕ	Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση
ΒΠΠ	Β' Παγκόσμιος Πόλεμος
ΜΙ6	Secret Intelligence Service

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

Εισαγωγή: Η μεταπολεμική Ελλάδα

Το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου επρόκειτο να συνοδευτεί, πέραν της νίκης των λαών εναντίον του φασισμού, και από την ανάδυση μιας νέας πραγματικότητας, άρρηκτα συνυφασμένης με την ανάδειξη δύο νέων παγκόσμιων υπερδυνάμεων στην αρένα της γεωπολιτικής και της διπλωματίας, της ΕΣΣΔ και των ΗΠΑ. Παράλληλα όμως, σήμαινε και τη γέννηση ενός νέου, πολωμένου κόσμου, που επρόκειτο να διαχωριστεί ανάμεσα σε δύο αντίπαλα, διαφορετικά σε ιδεολογικό επίπεδο, στρατόπεδα, της Δύσης με προεξάρχουσες τις ΗΠΑ και της Ανατολής με κυρίαρχη δύναμη την ΕΣΣΔ.¹ Η Ελλάδα, μετά τη Συμφωνία της Μόσχας (9-19/10/1944) και καθώς ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος έβαινε προς το τέλος του, παρέμεινε εντός της σφαίρας επιρροής της Δύσης, βάσει της συμφωνίας Άγγλων και Σοβιετικών. Άλλωστε, η θέση και η εξάρτηση της χώρας εξαρχής είχε θεωρηθεί λίγο πολύ δεδομένη, σύμφωνα μάλιστα και με την ιδεολογική ταύτιση των κεντρώων και συντηρητικών πολιτικών δυνάμεων της χώρας με τη Δύση, οι οποίες επικράτησαν μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο. Παράλληλα, για το ελληνικό μετεμφυλιοπολεμικό κράτος επρόκειτο να αναδειχθεί η ιδέα περί ενός προερχόμενου από το βορρά κινδύνου και από τις γειτονικές, βαλκανικές χώρες, δηλαδή τη Γιουγκοσλαβία, τη Βουλγαρία και την Αλβανία, που είχαν πλέον κομμουνιστικά καθεστώτα.

Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-13 γινόταν αντιληπτό ότι ο κύριος κίνδυνος για την ασφάλεια της χώρας ξεπρόβαλε από τα βόρεια σύνορά της. Η Βουλγαρία είχε επιτεθεί τρεις φορές στην Ελλάδα (1913, 1916, 1941). Η Γιουγκοσλαβία στόχευε αφενός στη δημιουργία ελεύθερης ζώνης στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, αφετέρου στην επανένωση της Μακεδονίας, που θα περιελάμβανε την ενσωμάτωση ελληνικών και βουλγαρικών τμημάτων υπό την εξουσία της. Παράλληλα, η υποστήριξη που έλαβαν οι κομμουνιστικές δυνάμεις της Ελλάδας κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου και το νέο ιδεολογικό πλαίσιο, όπως διαμορφώθηκε υπό το βάρος των αναδειχθεισών συμμαχιών στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και των Βαλκανίων ως αποτέλεσμα των γεωστρατηγικών εξελίξεων του Ψυχρού Πολέμου, δικαιολογούσαν την εξωτερική απειλή από τον βορρά. Προϊόντος του χρόνου και από τα μέσα της δεκαετίας του 1950, διαφαίνεται

¹Martin McCauley, *Origins of the Cold War, 1941 -1949*, London: Routledge, 2021, σ. 189.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

μια τάση μετατόπισης στην αντίληψη των εξωτερικών κινδύνων της Ελλάδας. Το Κυπριακό Ζήτημα, μετά το 1955, έθεσε σε δεινή δοκιμασία τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Μάλιστα η Τουρκία, αν και τυπικά σύμμαχος στο ΝΑΤΟ, θα προχωρούσε σε μια διαδικασία αμφισβήτησης ακόμα και βασικών ελληνικών κυριαρχικών δικαιωμάτων, η οποία κορυφώθηκε το 1974 με την εισβολή στην κυπριακή επικράτεια.

Στο πλαίσιο της εν λόγω εργασίας επιχειρείται να εξεταστεί το ζήτημα του από βορρά και εξ ανατολών κινδύνου, όπως αυτό προσλήφθηκε από την ελληνική εξωτερική πολιτική. Πιο συγκεκριμένα, ως προς την δομή της εργασίας, η πρώτη ενότητα ασχολείται με τη διαδικασία πρόσδεσης της Ελλάδας στο γεωστρατηγικό και ιδεολογικό πλαίσιο της Δύσης, όπως αυτό αναδύθηκε ιδιαίτερα υπό το βάρος των νέων αντιπαραθέσεων που προέκυψαν κατά τον Ψυχρό Πόλεμο. Άλλωστε, μια τέτοια ανάλυση κρίνεται σχετική και ως προς το πώς το γεωπολιτικό και διπλωματικό περιβάλλον της εποχής καθόρισε τον τρόπο με τον οποίο η Ελλάδα προσέγγισε, κυρίως στη δεκαετία του 1950 και του 1960, το ζήτημα περί «κινδύνου εκ βορρά». Στη συνέχεια εξετάζεται η σταδιακή ανάδειξη της αντίληψης και προσέγγισης περί του εξ ανατολών κινδύνου. Αυτή η δεύτερη θεώρηση συνδέθηκε άμεσα με το Κυπριακό Ζήτημα από την δεκαετία του 1950 και κλιμακώθηκε ιδιαίτερα κατά την δεκαετία του 1960, πυροδοτώντας τον κίνδυνο μιας ένοπλης, ελληνοτουρκικής σύρραξης.

1^η Ενότητα: Η ένταξη του ελληνικού κράτους στο αμυντικό, διπλωματικό και γεωπολιτικό σύστημα της Δύσης – Η ένταξη στο ΝΑΤΟ

1.1 Οι προσλήψεις των Ελλήνων για τους βαλκανικούς λαούς – ο «από βορράν» κίνδυνος

Οι αντιπαλότητες μεταξύ των κρατών στην περιοχή των Βαλκανίων είχαν τις ρίζες τους ήδη σε προηγούμενες δεκαετίες. Η διαμόρφωση της ελληνικής εικόνας για τους βαλκανικούς λαούς συνδεόταν με τη διάπλαση της εθνικής ιδεολογίας, τη στρατηγική του εξελληνισμού και τον διπλωματικό προσανατολισμό της χώρας. Αποτελούσε μια πολιτικοποιημένη διαδικασία. Στο ελληνικό πολιτικό όραμα η πνευματική υπεροχή ήταν θέμα, που απτόταν της ωριμότητας και της ηλικίας του ελληνικού έθνους. Ο πρόσφατα απελευθερωμένος βουλγαρικός λαός (1878) έπρεπε να φρονηματιστεί (Εφημερίς

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

14/12/1883), οι «ψευτοπολιτισμένοι» Ρουμάνοι επέδειξαν αγνωμοσύνη στους Έλληνες εκπολιτιστές τους, Μαυροβούνιοι και Σέρβοι αποτελούσαν «εθνάρια» που επέτρεπαν στις Μεγάλες Δυνάμεις να τους επιβάλουν ιδέες εθνικής χειραφέτησης, ενώ οι «εξισλαμισμένοι» Αλβανοί αποτελούσαν πρωτόγονο έθνος.² Η γνώση των βαλκανικών θεμάτων αποτελούσε επένδυση πολλαπλών χρήσεων. Τα εθνικά ζητήματα της χώρας, επικεντρωμένα στις εξελίξεις στα Βαλκάνια, συνδέθηκαν με την επιχειρηματολογία υπέρ της εσωτερικής ανόρθωσης. Ωστόσο, η μετεξέλιξη του μακεδονικού ζητήματος σε ένοπλο αγώνα, προέβαλλε την ελληνοτουρκική προσέγγιση (γραικοτουρκισμός), η οποία αναθεωρήθηκε με την εμφάνιση του τουρκικού εθνικισμού (1908). Η Ελλάδα, γνωρίζοντας τα εθνικά στερεότυπα για τα βαλκανικά κράτη, προσέβλεπε στην επανεκτίμηση του δυτικού της πολιτισμού και στην εκπλήρωση των εθνικών της στόχων.

Με τη διαμάχη για τη Μακεδονία κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα, Βούλγαροι και Σλάβοι εξακολουθούσαν να παραμένουν στην ελληνική συνείδηση ως «προαιώνιοι» εχθροί. Στη μεταπολεμική, ελληνική εθνική μνήμη νωπές ήταν οι ελληνοβουλγαρικές συγκρούσεις (1917-18 και 1923) και οι περίοδοι κατοχής ελληνικών εδαφών από τον βουλγαρικό στρατό (1916-18 και 1941-44). Άλλωστε, οι κομμουνιστικές κυβερνήσεις Βελιγραδίου και Σόφιας εξέφρασαν εδαφικές διεκδικήσεις μετά το πέρας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, υποστηρίζοντας τη δημιουργία μείζονος, μακεδονικού κράτους.³ Η Αθήνα, από την άλλη, προσέβλεπε στη διεκδίκηση της Βορείου Ηπείρου και εμφανιζόταν απρόθυμη στην άρση της εμπόλεμης κατάστασης με την Αλβανία, που τυπικά παρέμενε σε ισχύ από το 1940 και την ιταλική εισβολή. Μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου ο «από βορράν κίνδυνος» εξακολουθούσε να αποτελεί βασικό άξονα πολιτικής και εθνικής ασφάλειας της χώρας για σχεδόν τρεις ακόμα δεκαετίες, συμβάλλοντας στη προσπάθεια για οικονομική στρατιωτική βοήθεια, συλλογική ασφάλεια και ενσωμάτωση στη Δύση. Η χώρα αγωνιζόταν να «συγκρατήσει τη σλαβική πλημμυρίδα», όπως χαρακτηριστικά δήλωσε ο υπουργός Εξωτερικών Ε. Αβέρωφ (1910-1990) το 1958, απευθυνόμενος σε κλιμάκιο

²Βασίλης Κ. Γούναρης, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων. Από το Διαφωτισμό έως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2008, σ. 590/591.

³Ιωάννης Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο 1953-1961*, Αθήνα: Πατάκης, 2010, σ. 98.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

αμερικανών αξιωματικών.⁴ Φιλελεύθεροι διανοούμενοι, όπως ο Γ. Θεοτοκάς (1905-1966), έβλεπαν την Ελλάδα επαπειλούμενη από την εμμονή των Σλάβων να αναζητήσουν διέξοδο στο Αιγαίο, εκτοπίζοντας τους Έλληνες από τα εδάφη της Θράκης και της Μακεδονίας.⁵

1.2 Η Ελλάδα στο επίκεντρο διεθνών διεργασιών

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και την απελευθέρωση της Ελλάδας από τις Δυνάμεις του Άξονα το φθινόπωρο του 1944, οι Βρετανοί εξακολουθούσαν να αποδίδουν ιδιαίτερη βαρύτητα στη διατήρηση του ελέγχου τους επί της ελληνικής επικράτειας. Αν και ο έλεγχος αυτός υφίστατο ήδη και από τον 19^ο αιώνα, η επέκταση της επιρροής και του ελέγχου της Σοβιετικής Ένωσης στην ανατολική και κεντρική Ευρώπη-συμπεριλαμβανομένων και των Βαλκανίων- τον καθιστούσε πλέον επιτακτική αναγκαιότητα. Για τον Ο. Τσώρτσιλ (1874-1965), έπρεπε να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να περιέλθει η Ελλάδα στη σοβιετική σφαίρα επιρροής, σε αντίθεση με τις περιπτώσεις της Βουλγαρίας, της Αλβανίας και, για μια βραχύβια περίοδο, της Γιουγκοσλαβίας. Αν οι Βρετανοί δεν κατόρθωναν να ανακόψουν τη ρωσική διείσδυση στην Ελλάδα, τότε θα κινδύνευε άμεσα η στρατηγική τους θέση στην ανατολική Μεσόγειο.⁶

Παράλληλα και η σοβιετική πλευρά ουσιαστικά είχε ουσιαστικά εκφράσει εξ αρχής την αντίθεση της στο ενδεχόμενο να αμφισβητηθεί η ένταξη της Ελλάδας στους γεωστρατηγικούς και αμυντικούς μηχανισμούς των Αγγλοσαξόνων (Αμερικάνων και Βρετανών). Ο Στάλιν και οι Σοβιετικοί παραδέχονταν ότι οι Άγγλοι και οι Αμερικάνοι δεν θα μετέβαλαν τη στάση τους στο συγκεκριμένο ζήτημα, καθώς η Ελλάδα αποτελούσε βασικό στρατηγικό κόμβο και για τις δύο χώρες αναφορικά με τα θαλάσσια περάσματα στην ανατολική Μεσόγειο. Ως προς τη σοβιετική στάση της εποχής, δεν είναι τυχαία και η χρήση της έννοιας της αναδίπλωσης, την οποία είχε επιστρατεύσει ο ίδιος ο Στάλιν σε μια συνάντησή του με Γιουγκοσλάβους κομμουνιστές, πριν ακόμα την ρήξη με τον Τίτο το

⁴Ιωάννης Στεφανίδης, *Εν onόματι του έθνους, πολιτική κουλτούρα, αλτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2007, σ. 58.

⁵Στεφανίδης, *Εν onόματι του έθνους, πολιτική κουλτούρα, αλτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, σ. 59.

⁶John O. Iatrides, "Greece and the birth of containment: An American perspective", in: *The Balkans in the Cold War*, Svetozar Rajak, Konstantina Botsiou, Eirini Karamouzi, Evanthis Hatzivasileiou (eds.), London: Palgrave MacMillan, 2017, σ. 4.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

1948. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, οι Έλληνες κομμουνιστές έπρεπε απλά να σταματήσουν την ένοπλη αντιπαράθεση με τους Έλληνες συντηρητικούς και να αναδιπλωθούν.⁷

1.3 Στροφή προς τις ΗΠΑ

Μετά την απελευθέρωση της το 1944, η Ελλάδα βρέθηκε αντιμέτωπη με μια κατεστραμμένη οικονομία. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τις μεγάλες καταστροφές που προκάλεσε ο Εμφύλιος Πόλεμος, είχε καταστήσει για τις ελληνικές κυβερνήσεις της εποχής αδήριτη ανάγκη και προτεραιότητα τη λήψη ξένης οικονομικής, εξωτερικής βοήθειας. Με την ανάγκη αυτή, η οποία συνέχιζε να υφίσταται έντονα μετά το τέλος της εμφύλιας πολεμικής σύρραξης και κατά τη διάρκεια τουλάχιστον του πρώτου μισού της δεκαετίας του 1950, ταυτίζονταν ιδεολογικά οι πολιτικές ελίτ, οι οποίες εξασφάλισαν την θέση τους μετά τη νικηφόρα για εκείνες έκβαση του Εμφυλίου Πολέμου. Η Αθήνα, μέσω εξωτερικής οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας, θα μπορούσε να αντιμετωπίσει πλέον τις διεθνείς προκλήσεις, που είχαν αναδυθεί εκείνη την περίοδο.⁸

Η στοχοποίηση της Ελλάδας στα Ηνωμένα Έθνη από τη Σοβιετική Ένωση και την Ουκρανία (Ιανουάριος 1946), καθώς και οι καταγγελίες των δύο χωρών περί βρετανικής ανάμιξης στα εσωτερικά της χώρας λόγω της ύπαρξης των βρετανικών στρατευμάτων, οδήγησαν την κυβέρνηση Κ. Τσαλδάρη, ύστερα από αμερικανική καθοδήγηση, στην καταγγελία της Γιουγκοσλαβίας, της Αλβανίας και της Βουλγαρίας στο Συμβούλιο Ασφαλείας για ανάμιξη τους στα εσωτερικά ζητήματα του κράτους και παροχή υποστήριξης στους Έλληνες αντάρτες.⁹ Η Αθήνα, μάλιστα, απηύθυνε έκκληση για παροχή βοήθειας από τις ΗΠΑ (02/03/1947) για την ανασυγκρότηση της οικονομίας της και την αποκατάσταση της Δημοκρατίας, καθώς αδυνατούσε να στηριχθεί αποκλειστικά στις δικές της δυνάμεις. Έτσι, εγκαινιάστηκε μια νέα εξωτερική πολιτική, η οποία, περιστρεφόμενη

⁷Robert Service, *Comrades!: A History of World Communism*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 2007, σ. 266/68.

⁸Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1945-1981*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2008, σ. 18.

⁹Κωνσταντίνα Μπότσιου, «Το Ελληνικό Ζήτημα στον ΟΗΕ μέσα από τον βρετανικό Τύπο κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου (1946-1949), στο: Νίκος Μαραντζίδης, Ελένη Πασχαλούδη, *Η εικόνα του ελληνικού Εμφυλίου στον διεθνή Τύπο*, Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2015, 236.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

γύρω από δύο πυλώνες -την αμυντική συνεργασία και την οικονομική αρωγή-, προσέβλεπε αφενός στην εξασφάλιση των βόρειων συνόρων της Ελλάδας από την κομμουνιστική απειλή και αφετέρου στην παραμονή της χώρας στον δυτικό κόσμο.

1.4 Η αμερικανική πολιτική της ανάσχεσης

Αυτός ο προσανατολισμός των ελληνικών κυβερνήσεων της περιόδου συνέπεσε απόλυτα με τις στοχοθεσίες και κατευθύνσεις, που είχε θέσει η αμερικανική πολιτική από τη δική της πλευρά, αναφορικά με την αύξηση της γεωπολιτικής της επιρροής τόσο στην Ελλάδα όσο και στην ευρύτερη περιοχή της ανατολικής Μεσογείου. Ο ανωτέρω, αμερικανικός στόχος υφίστατο ήδη από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ενδεικτικά, το 1946, ο Αμερικάνος Υπουργός Εξωτερικών Τζέιμς Μπερνς τόνισε στον Βρετανό Υπουργό Άμυνας, Άλμπερτ Αλεξάντερ πως οι ΗΠΑ θεωρούσαν πλέον την Ελλάδα και την Τουρκία σημαντικές παραμέτρους ως προς το θέμα της ανάσχεσης του σοβιετικού επεκτατισμού προς τον Νότο και την ανατολική Μεσόγειο.¹⁰ Παράλληλα, με αφορμή την αιφνιδιαστική βρετανική απόφαση αποχώρησης από την χώρα (31/03/1947), εγκαινιάστηκε μια μακρά περίοδος οικονομικής, στρατιωτικής και πολιτικής συνεργασίας Ελλάδας και Αμερικής.

Το Δόγμα Τρούμαν (παροχή 400.000.000 δολαρίων σε Ελλάδα και Τουρκία) και το Σχέδιο Μάρσαλ (05/06/1947) προσέβλεπαν στην ευρωπαϊκή ανασυγκρότηση και στην ενσωμάτωση της Ελλάδας στους δυτικούς στρατιωτικούς και οικονομικούς θεσμούς τα επόμενα χρόνια. Αν και οι προτεραιότητες της αμερικανικής στάσης απέναντι στην Ελλάδα επικεντρώθηκαν, μετά το πέρας του εμφυλίου πολέμου, στο οικονομικό επίπεδο και στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου, το ελληνικό, αμυντικό πρόβλημα επανεξετάστηκε μετά την κομμουνιστική εισβολή (1950) στη Νότια Κορέα, καθώς τυχόν σοβιετική επικράτηση θα έκαμπε την αντίσταση φιλοδυτικών χωρών.¹¹

¹⁰Ιωάννης Στεφανίδης, *Από τον Εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο: Η Ελλάδα και ο συμμαχικός παράγοντας, 1949-52*, Αθήνα: Προσκήνιο, 1999, σ. 12.

¹¹Ιωάννης Στεφανίδης, Μανόλης Κούμας, *Η «σταθερά» των ελληνοαμερικανικών σχέσεων και η αναζήτηση πρόσθετων διπλωματικών επιλογών, 1954-1967*, 2021, Πανεπιστημιακές εκδόσεις.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

1.5 Η ένταξη στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο

Υπό το βάρος όλων αυτών των παραμέτρων που αποτελούσαν πηγή ανασφάλειας για το μετεμφυλιακό πολιτικό σύστημα, το στοιχείο που κρίθηκε ως ιδιαίτερος καθοριστικός για την εξασφάλιση της χώρας έναντι μιας πιθανής απειλής από τα βόρεια σύνορα ήταν αναμφίβολα η προοπτική ένταξής της στους υπό αμερικανική ηγεσία στρατιωτικούς μηχανισμούς και ειδικότερα στο NATO. Σημειώνεται ότι το NATO είχε ήδη συσταθεί τον Απρίλιο του 1949, όταν λήφθηκε η απόφαση για τη στενότερη στρατιωτική συνεργασία μιας σειράς χωρών (Ηνωμένες Πολιτείες, Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Καναδάς, Δανία, Ισλανδία, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Νορβηγία και Πορτογαλία), με γνώμονα την αντιμετώπιση μιας πιθανής μαζικής, σοβιετικής επίθεσης προς τη δυτική Ευρώπη και τη Μεσόγειο. Παράλληλα, η Ελλάδα θεωρούνταν απαραίτητος συνδετικός κρίκος μεταξύ Τουρκίας και Γιουγκοσλαβίας για την προστασία των συνόρων της συμμαχίας.

Η ένταξη της Ελλάδας στο NATO αποκτούσε υπαρξιακή σημασία για την Αθήνα, καθώς είχε συναίσθηση των δικών της αδυναμιών αναφορικά με την αντιμετώπιση μιας πιθανής επιθετικής ενέργειας από τον Βορρά. Έντονο ενδιαφέρον για ένταξη στο Βορειοατλαντικό Αμυντικό Σύμφωνο είχε εκφραστεί, εξάλλου, από την Άγκυρα. Ωστόσο, σε πρώτη φάση η Δύση δεν είχε συμπεριλάβει την ανατολική Μεσόγειο στους αμυντικούς της σχεδιασμούς, με αποτέλεσμα να μη δοθεί προτεραιότητα στα τουρκικά και ελληνικά αιτήματα.¹² Εντούτοις, οι πολύ σοβαρές εξελίξεις σε παγκόσμια κλίμακα, ως προς την αντιπαράθεση μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων, στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, επρόκειτο να μεταβάλλουν τη στάση της αμερικανικής πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας σχετικά με την προοπτική επέκτασης του NATO στη νοτιοανατολική Ευρώπη, με τη συμπερίληψη της Ελλάδας και της Τουρκίας. Οι σχετικές διαδικασίες ένταξης των δύο χωρών προωθήθηκαν άμεσα λόγω του Πολέμου στην Κορέα (1950). Οι εξελίξεις, άλλωστε στην κορεατική χερσόνησο, είχαν δημιουργήσει στους Αμερικάνους τον φόβο, μήπως οι Σοβιετικοί, μαζί με τα κράτη-δορυφόρους τους, προβούν σε μια παγκόσμια επιθετική πολιτική που θα συμπεριλάμβανε και την Ευρώπη.¹³

¹²Ανδρέας Στεργίου, *Διεκδικώντας αλληλεγγύη: Η άμυνα της Ευρώπης και η Ελλάδα, 1947 – 1996*, Αθήνα: Κάλλιππος, 2021, σ. 61.

¹³Στεφανίδης, *Από τον Εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο: Η Ελλάδα και ο συμμαχικός παράγοντας, 1949 - 52*, σ. 53/55.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

Η ενεργοποίηση της ένταξης της Ελλάδας και της Τουρκίας στο NATO ολοκληρώθηκε στη σύνοδο της Λισσαβόνας (02/1952). Οι χερσαίες δυνάμεις της χώρας εντάχθηκαν στη Διοίκηση Χερσαίων Δυνάμεων Νοτιανατολικής Ευρώπης (LANDSOUTHEAST) και η στρατηγική της θέση αναγνωρίστηκε από τα όργανα της συμμαχίας.¹⁴ Σε περίπτωση σοβιετικής επίθεσης, η Ελλάδα θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως βάση αντιπερισπασμού, όπως εκτιμούσε η Στρατιωτική Επιτροπή. Η ελληνική στρατιωτική και πολιτική ηγεσία, ωστόσο, προέκρινε την ιδέα της «προκεχωρημένης άμυνας», η οποία συνεπαγόταν τη διατήρηση θέσεων στο βορειότερο δυνατό σημείο και τη δυνατότητα διεξαγωγής αντεπιθέσεων.¹⁵

Για την Ελλάδα, αυτή ήταν μια κομβική στιγμή, καθώς η χώρα λάμβανε για πρώτη φορά εγγυήσεις αναφορικά με την εξασφάλιση της εδαφικής της ακεραιότητας και ασφάλειας (άρθρο 5 της Συνθήκης του Βορειοατλαντικού Συμφώνου), ενώ παράλληλα εξασφαλιζόνταν πόροι για την οικονομική ανασυγκρότηση της.¹⁶ Εξάλλου, η προοπτική εγκατάστασης αμερικανικών βάσεων, με την παρουσία στρατιωτικού προσωπικού, λειτουργούσε ως αποτρεπτικός παράγοντας σύμφωνα με τους Έλληνες ιθύνοντες, καθώς καθιστούσε αναγκαία την ανάληψη αμερικανικής στρατιωτικής πρωτοβουλίας, σε περίπτωση που η χώρα δεχόταν επίθεση από τον σοβιετικό συνασπισμό.¹⁷ Βεβαίως, για την Αριστερά η ένταξη στο NATO εγκυμονούσε κινδύνους, καθώς εξέθετε τη χώρα σε πυρηνικά αντίποινα από τη σοβιετική πλευρά.¹⁸ Παράλληλα, για τους ίδιους τους Αμερικάνους, η εν λόγω εξέλιξη είχε θετικό πρόσημο, καθώς καθιστούσε εφικτή τη δημιουργία μιας δυτικής αμυντικής γραμμής έναντι της Σοβιετικής Ένωσης και των συμμαχικών της κρατών, όπως η Βουλγαρία, στο νότιο τμήμα της Ευρώπης.¹⁹

Η ενσωμάτωση της Ελλάδας στο NATO διευκόλυνε την εγκατάσταση αμερικανικών βάσεων στο ελλαδικό έδαφος και στις «διευκολύνσεις» για τη λειτουργία

¹⁴Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο 1953-1961*, σ.87.

¹⁵Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο 1953-1961*, σ.88.

¹⁶Ιωάννης Στεφανίδης, *Ψυχρός Πόλεμος*, Αθήνα: Εκδόσεις ΕΑΠ, 2021.

¹⁷Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο 1953-1961*, σ. 214-217.

¹⁸Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1830-1981*, σ. 237.

¹⁹Λυκούργος Κουρκουβέλας, «Η συμφωνία για τις βάσεις στην Ελλάδα», 21/7/2013, προσβάσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/society/493855/i-symfonia-gia-tis-vaseis-stin-ellada/>

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

αυτών των βάσεων. Κύριος σκοπός της λειτουργίας τους ήταν η διατήρηση της ισχύος της νοτιοανατολικής πτέρυγας της Συμμαχίας, η επίβλεψη των οδών ανεφοδιασμού, καθώς και η παρεμπόδιση της χρήσης του Σουέζ από τους Σοβιετικούς σε εμπόλεμη περίοδο.²⁰ Η συμφωνία-σταθμός υπογράφηκε στις 12/10/1953 και συμπλήρωνε την ένταξη κυρίως σε ψυχολογική βάση, καθώς ο ελλαδικός χώρος συναπτόταν με τα γεωγραφικά όρια ενός εκ των δύο μεγάλων συνασπισμών.

2^η Ενότητα: Η πρόσληψη του από βορρά κινδύνου για την ελληνική, εξωτερική πολιτική κατά την περίοδο 1950 -1967

- Η Γιουγκοσλαβία

2.1 Το μακεδονικό ζήτημα

Στη βαλκανική πολιτική της Ελλάδας, το Μακεδονικό ζήτημα εντασσόταν στη γενικότερη αντίληψη του «από βορρά κινδύνου». Επηρέασε τις σχέσεις Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου και συναρτήθηκε με τις σχέσεις ΕΣΣΔ – Γιουγκοσλαβίας. Σε περιόδους αρμονικών σχέσεων το ζήτημα αποσιωπόταν, ενώ σε περιόδους έντασης αναδυόταν. Από την περίοδο ακόμη 1944-1949 είχε επιχειρηθεί η διαμόρφωση σλαβομακεδονικής συνείδησης στους σλαβόφωνους σε τμήματα της ελληνικής Μακεδονίας.²¹ Οι παράμετροι του ζητήματος είχαν πλέον μεταβληθεί. Αποτελούσε περισσότερο διεθνές γιουγκοσλαβικό ζήτημα παρά βουλγαρικό εθνικό πρόσταγμα. Η Γιουγκοσλαβία χρειαζόταν τον μακεδονισμό για να αναχαιτίσει τις βουλγαρικές φιλοδοξίες, καθιστώντας τον πολύτιμο εργαλείο για την ανάδειξη των εθνικών και ψυχροπολεμικών της στόχων.

Η Ελλάδα, από την άλλη, προσέγγιζε το Μακεδονικό, ως θέμα «στο συρτάρι» και επιχειρούσε σθεναρά να το διατηρήσει εκεί. Το Μακεδονικό, για την ελληνική διπλωματία, περιελάμβανε τρεις πτυχές: τη στάση της χώρας απέναντι στη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας (ΣΔΜ), το καθεστώς των σλαβόφωνων στην ελληνική Μακεδονία, καθώς

²⁰Σβολόπουλος,, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1945 -1981*, σ. 234.

²¹Σπυρίδων Σφέτας, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία*, τόμ. 2: *Από τον Μεσοπόλεμο στη λήξη του Ψυχρού Πολέμου*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2013, σ. 376.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

και τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, που άπτονταν των ζητημάτων αυτών.²² Η ελληνική πλευρά δεν αποδεχόταν την ύπαρξη «μακεδονικού έθνους ή γλώσσας», χωρίς αυτό να σημαίνει μη αποδοχή της ύπαρξης ξεχωριστού σλαβικού λαού. Στην περίοδο 1950-1970 βασική επιδίωξη της Αθήνας αποτελούσε αφενός η γλωσσική αφομοίωση των σλαβόφωνων που κατοικούσαν στη χώρα και αφετέρου η εξάλειψη του λεγόμενου «ιδιώματος», η οποία θα συντελούνταν στα «νηπιτροφεία», στα ελληνικά σχολεία και στον στρατό.²³ Άλλωστε, η γλωσσική συνέχεια, η οποία απηχούσε στην ισοκράτεια για τα χαρακτηριστικά των Ελλήνων αντίληψη, αποτελούσε τον ισχυρότερο σύνδεσμο με την αρχαιότητα.²⁴ Παράλληλα, η Αθήνα διατηρούσε ουδέτερη σχέση έναντι των πολιτισμικών πολέμων μεταξύ Γιουγκοσλάβων και Βουλγάρων για τη Μακεδονία.

2.2 Τα «αγκάθια» στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις

Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1950, χαρακτηρίζονταν από αμοιβαία καχυποψία, καθώς είχαν δοκιμασθεί σοβαρά εξαιτίας της ανοιχτής γιουγκοσλαβικής βοήθειας προς τους Έλληνες κομμουνιστές. Η Γιουγκοσλαβία αποτελούσε κέντρο εκπαίδευσης του ΔΣΕ και τόπο συνάντησης των Ελλήνων κομμουνιστών με εκπροσώπους άλλων χωρών. Το Βελιγράδι, όπως διαφαίνεται μέσα από άρθρα εφημερίδων της εποχής, θεωρούσε εν γένει την ελληνική πολιτική ηγεσία ως μη δημοκρατική και μοναρχοφασιστική.²⁵ Ταυτόχρονα, το ζήτημα της επιστροφής από τη Γιουγκοσλαβία αρκετών «απαχθέντων Ελληνόπουλων» (περίπου 30.000), τα οποία είχαν μεταφερθεί κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία από αντάρτες του ΔΣΕ, επηρέαζε αρνητικά τις σχέσεις Αθηνών - Βελιγραδίου.

Η κοινότητα των «Αιγαιατών» προσφύγων αποτέλεσε ένα πολύτιμο εργαλείο πίεσης, το οποίο το Βελιγράδι επιχείρησε να αξιοποιήσει κατά το δοκούν στο πλαίσιο της

²²Αλέξης Ηρακλείδης, *Το Μακεδονικό ζήτημα 1878-2018, από τις εθνικές διεκδικήσεις στις συγκρουσιακές εθνικές ταυτότητες*, Αθήνα: Θεμέλιο, 2019, σ. 153.

²³Ηρακλείδης, *Το Μακεδονικό ζήτημα 1878-2018, από τις εθνικές διεκδικήσεις στις συγκρουσιακές εθνικές ταυτότητες*, σ. 154/155.

²⁴Θάνος Βερέμης, *Βαλκάνια: Ιστορία και κοινωνία. Ένα πολύχρωμο υπόδειγμα εθνικισμού*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2016, σ. 108.

²⁵Κωνσταντίνος Κατσάνος, *Το Μακεδονικό Ζήτημα στο πλαίσιο των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων (1950 - 1967)*, Θεσσαλονίκη: διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2012, σ. 35.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

ηγεμονικής του πολιτικής.²⁶ Σε αντάλλαγμα για την επιστροφή αυτών των παιδιών, το Βελιγράδι διεκδικούσε πρόσβαση στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, το οποίο επιδίωκε να μετατραπεί σε «ελεύθερη ζώνη εμπορίου». Ωστόσο, το σημαντικότερο ζήτημα μεταξύ των δύο χωρών, το οποίο αποτελούσε θέμα ασφαλείας ήδη από τη δεκαετία του 1940, ήταν ότι στη γιουγκοσλαβική ατζέντα παρέμενε ως θέμα το ζήτημα περί «μακεδονικής μειονότητας» στο ελληνικό έδαφος. Για τους Γιουγκοσλάβους, μάλιστα, η μη αναγνώριση αυτής της μειονότητας από την πλευρά της Ελλάδας, αποτελούσε ανασχετικό παράγοντα για την εξομάλυνση των διμερών σχέσεων. Στην επιχειρηματολογία του Βελιγραδίου υποστηριζόταν ότι η αναγνώριση μακεδονικής μειονότητας από την Αθήνα θα διευκόλυνε συνολικά και την ίδια την Ελλάδα, καθώς η τελευταία θα είχε να αντιμετωπίσει, ως προς αυτό το ζήτημα, μόνο τη Βουλγαρία.²⁷

Ήδη από το 1952, εν τω μεταξύ, είχε αρχίσει να κυοφορείται η προοπτική δημιουργίας στην ανατολική Μεσόγειο και τη νοτιοανατολική Ευρώπη ενός συμμαχικού μετώπου, το οποίο θα αποτελούνταν από τη Γιουγκοσλαβία, την Ελλάδα και την Τουρκία. Αυτό συνέβαινε σε μια χρονική συγκυρία κατά την οποία εξακολουθούσαν να υφίστανται οι αντιπαραθέσεις μεταξύ της Αθήνας και του Βελιγραδίου ως προς το θέμα της «μακεδονικής μειονότητας» επί ελληνικού εδάφους, καθώς και οι καταγγελίες του Βελιγραδίου ότι η ελληνική κυβέρνηση ασκούσε πιέσεις και διακρίσεις εις βάρος των «Μακεδόνων» στη βόρεια Ελλάδα. Χαρακτηριστικά, σε σχολικά εγχειρίδια της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας εμπεριεχόταν ανθελληνικό περιεχόμενο. Ωστόσο, τον Σεπτέμβριο του 1952 μια γιουγκοσλαβική στρατιωτική αντιπροσωπεία επισκέφθηκε Αθήνα και Άγκυρα, ενώ το Βελιγράδι περίμενε τα αποτελέσματα των συζητήσεων μεταξύ ΗΠΑ, Ηνωμένου Βασιλείου και Γαλλίας ως προς το θέμα της διπλωματικής και εδαφικής διαμάχης με την Ιταλία στο ζήτημα της Τεργέστης.²⁸ Ο Θάνατος του Στάλιν τον Μάρτιο του 1953 και η άνοδος του μετριοπαθούς Ν. Χρουτσώφ (1894-1971)

²⁶Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, Σε αναζήτηση νέων ισορροπιών: Η βαλκανική πολιτική της Ελλάδας 1950-1967. Στο Νίκος Μαραντζίδης – Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: επεκτείνοντας τις ερμηνείες*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2018, σ. 78.

²⁷Κωνσταντίνος Κατσάνος, *Το Μακεδονικό Ζήτημα στο πλαίσιο των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων (1950 - 1967)*, σ. 57.

²⁸Κωνσταντίνος Κατσάνος, *Το Μακεδονικό Ζήτημα στο πλαίσιο των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων (1950 - 1967)*, σ. 87.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

διαμόρφωσαν νέα δεδομένα στην εξωτερική πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης. Μάλιστα, το 1954 η Μόσχα ήρε τον οικονομικό αποκλεισμό της Γιουγκοσλαβίας.

2.3 Η ελληνογιουγκοσλαβική προσέγγιση

Στο τέλος του ελληνικού εμφυλίου, η ρήξη Στάλιν-Τίτο, η οποία συνοδεύτηκε με την αποπομπή της Γιουγκοσλαβίας από την Cominform (Ιούνιος του 1948), επαναπροσδιόρισε τις σχέσεις των δύο χωρών.²⁹ Τότε αναδύθηκαν δυνάμεις σε Ελλάδα και Γιουγκοσλαβία, που επιθυμούσαν τη προοπτική της σύσφιγξης των σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών. Ταυτόχρονα, η σύναψη στενότερων δεσμών μεταξύ των δύο γειτονικών χωρών φαινόταν να προωθείται μέσω και των Αμερικάνων, οι οποίοι κατά τη διάρκεια του 1950 ευνοούσαν τις επαφές ανάμεσα στον Ν. Πλαστήρα (1883-1953) και τον νέο Γιουγκοσλάβο επιτετραμμένο στην Αθήνα, Σέχοβιτς. Μάλιστα, στις 28 Απριλίου 1950, όπως αναφέρεται στην εφημερίδα «Μακεδονία», ο ίδιος ο Τίτο από το Βελιγράδι επισήμανε ότι οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών είχαν πλέον αποκατασταθεί.³⁰ Η νέα εποχή στις διμερείς σχέσεις εγκαινιάστηκε με την ανταλλαγή πρεσβευτών (1950) και επισφραγίστηκε με τη τριμερή Συνθήκη Πολιτικής Συνεργασίας (09/08/1954) μεταξύ Ελλάδας, Γιουγκοσλαβίας και Τουρκίας. Έτσι, υπό τις νέες συνθήκες, ο νόμος του 1953 που προέβλεπε τον εποικισμό της Βόρειας Ελλάδας με ελληνικό στοιχείο, σε συνδυασμό με τη δήμευση των περιουσιακών στοιχείων των Σλαβομακεδόνων, δεν αντιμετωπίστηκαν δυναμικά από το Βελιγράδι. Ταυτόχρονα, διαλύθηκε και ο σύλλογος των «Αιγαιατών» προσφύγων στην περιοχή των Σκοπίων.³¹

Μέσω της ένταξης στον αμυντικό μηχανισμό του NATO, η Ελλάδα θεωρούσε ότι θα μπορούσε να εξασφαλίσει καλύτερα την αμυντική της ικανότητα έναντι των βόρειων γειτόνων της, οι οποίοι διέθεταν πλέον κομμουνιστικό καθεστώς, γεγονός το οποίο συνεπαγόταν πλήρη ταύτιση κράτους και κόμματος. Οι διαδικασίες αναφορικά με την υλοποίηση της τριμερούς συμμαχίας μεταξύ της Τουρκίας, της Ελλάδας και της

²⁹Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, Σε αναζήτηση νέων ισορροπιών: Η βαλκανική πολιτική της Ελλάδας 1950-1967. Στο Νίκος Μαραντζίδης – Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: επεκτείνοντας τις ερμηνείες*, σ. 78.

³⁰Μακεδονία, 28 Απριλίου 1950.

³¹Σφέτας, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία*, τόμ. 2: *Από τον Μεσοπόλεμο στη λήξη του Ψυχρού Πολέμου*, σ. 379/380.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

Γιουγκοσλαβίας επρόκειτο να προωθηθούν ακόμη περισσότερο εντός του 1952, όταν στην Αθήνα, μετά από εκλογές 16^{ης} Νοεμβρίου 1952, ανήλθε στην εξουσία η κυβέρνηση του Εθνικού Συναγερμού υπό τον στρατάρχη Αλέξανδρο Παπάγο (1883-1955). Μια τέτοια εξέλιξη σαφέστατα ικανοποιούσε Αμερικάνους και Βρετανούς, με τον Αμερικάνο πρόσβη στην Αθήνα μάλιστα να τονίζει ότι η κίνηση αυτή συνιστούσε κοινή προσπάθεια άμυνας των χωρών αυτών έναντι της Σοβιετικής Ένωσης.³² Το αποκορύφωμα της προσέγγισης αυτής ήταν η υπογραφή του τριμερούς Βαλκανικού Συμφώνου μεταξύ Ελλάδας, Γιουγκοσλαβίας και Τουρκίας στην Άγκυρα (28/02/1953). Το Σύμφωνο προέβλεπε μόνο πολιτική συνεργασία των τριών υπουργών Εξωτερικών μέσω ετήσιας συνόδου, καθώς θεωρούνταν ότι η αντίστοιχη στρατιωτική συνεργασία θα δημιουργούσε αρνητικές εντυπώσεις στη Μόσχα. Ωστόσο, σύμφωνα με το δημοσίευμα της εφημερίδας «Καθημερινή», το Βαλκανικό Σύμφωνο αφενός θεμελιώνει στενή διπλωματική πολιτική και στρατιωτική αμυντική συνεργασία μεταξύ των τριών κρατών έναντι της Σοβιετικής Ένωσης, αφετέρου στόχευε μακροπρόθεσμα στην προοπτική ένταξης της Γιουγκοσλαβίας στο ΝΑΤΟ.³³

Ωστόσο, παρά τη βελτίωση των σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών, καθ' όλη την διάρκεια της δεκαετίας του 1960 αγκάθι παρέμενε, ιδιαίτερα για την ελληνική πλευρά, το θέμα της προπαγάνδας η οποία φαινόταν να συνεχίζεται στην περιοχή των Σκοπίων, αναφορικά με την ύπαρξη τοπικής μακεδονικής μειονότητας σλαβόφωνων οι οποίοι αντιμετώπιζαν διακρίσεις από το ελληνικό κράτος. Το πρόβλημα φαινόταν να αφορά ειδικότερα κάποιες πληθυσμιακές ομάδες γύρω από την περιοχή της Φλώρινας, οι οποίες ήταν πράγματι σλαβικής καταγωγής και σλαβόφωνες. Εντούτοις, ο Έλληνας πρεσβευτής Τσακαλώτος και στελέχη του Υπουργείου Εξωτερικών (Χειμαριός, Νικολαρεΐζης), που παρέμειναν μέχρι τις εκλογές της 3^{ης} Νοεμβρίου 1963, προέβαλαν έντονα το σκεπτικό περί μιας σταδιακής και ειρηνικής αφομοίωσης αυτών των πληθυσμών στην ελληνική κοινωνία. Παράλληλα, αντιτάχθηκαν στις προτάσεις ορισμένων πιο σκληρών, εθνικιστικών κύκλων

³²Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952 -1967*, Αθήνα: Πατάκης, 2008, σ. 101.

³³«Σήμερα υπογράφεται εις Άγκυραν το τριμερές σύμφωνον Ελλάδος-Τουρκίας-Γιουγκοσλαβίας», στην εφημερίδα *Καθημερινή*, 28 Φεβρουαρίου 1953, σ. 1.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

που δρούσαν σε τμήματα των μηχανισμών ασφαλείας του ελληνικού κράτους, οι οποίοι εισηγούνταν τη μαζική απέλαση των εναπομεινάντων σλαβόφωνων πληθυσμών. Σημειώνεται ότι κατά την περίοδο 1948 – 1949, καθώς ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος όδευε προς το τέλος του, είχε προταθεί και πάλι η μεταφορά σλαβόφωνων πληθυσμών της δυτικής Μακεδονίας και η εγκατάστασή τους σε περιοχές νότια του ποταμού Αλιάκμονα, χωρίς, ωστόσο, να υλοποιηθεί.³⁴

2.4 Η μεθοριακή επικοινωνία και η «Συμφωνία Κυρίων»

Στην πορεία, με τη συγκατάθεση του Κωνσταντίνου Καραμανλή (1907-1998), προωθήθηκε μια πολιτική περί Μεθοριακής Επικοινωνίας μεταξύ Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας. Η σχετική σύμβαση (Σεπτέμβριος 1959) καθόριζε ζώνη βάθους 10 χιλιομέτρων (Φλώρινα - Μοναστήρι) και επέτρεπε τόσο την ελεύθερη κυκλοφορία των κατοίκων όσο και την ελεύθερη εισαγωγή και πώληση των προϊόντων. Ωστόσο, δεν έλειψαν οι αντιδράσεις από φορείς του στρατού και της αντιπολίτευσης. Το αντισλαβικό μετεμφυλιακό σύνδρομο επιβίωνε, δημιουργώντας την αίσθηση εθνικού κινδύνου, τον οποίο ενίσχυε η μετακίνηση Σλαβομακεδόνων προσφύγων και Σκοπιανών πολιτών στην ελληνική Μακεδονία με σκοπό την άσκηση προπαγάνδας.³⁵ Η κυβέρνηση Καραμανλή, αντιδρώντας στις δηλώσεις του Σκοπιανού πρωθυπουργού περί προσπάθειας των Ελλήνων να αφανίσουν τη «μακεδονική» μειονότητα, προέβη στα τέλη του 1961 σε μονομερή αναστολή της εφαρμογής της Συμφωνίας. Παράλληλα, επανέλαβε την πάγια θέση της Ελλάδας ότι οι σλαβόφωνοι, που κατοικούσαν στην ελληνική δυτική Μακεδονία είχαν ελληνική συνείδηση, ενώ οι υπόλοιποι είχαν εγκαταλείψει την χώρα μετά τον Εμφύλιο.³⁶

Με τη «Συμφωνία κυρίων» (03/12/1962) μεταξύ των υπουργών Εξωτερικών Αβέρωφ και Πόποβιτς, εξομαλύνθηκε η κατάσταση στη βάση της αποφυγής ενεργειών που

³⁴Ευάγγελος Κωφός, «Ελληνικό κράτος και μακεδονικές ταυτότητες, 1950-2005», στο Ιωάννης Στεφανίδης, Βλάσης Βλασίδης και Ευάγγελος Κωφός (επιμέλεια). *Μακεδονικές ταυτότητες στο χρόνο. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2008, σ. 368.

³⁵Σφέτας, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία, τόμ. 2: από τον Μεσοπόλεμο στη λήξη του Ψυχρού Πολέμου*, σ. 381.

³⁶Ηρακλείδης, *Το Μακεδονικό ζήτημα 1878-2018, από τις εθνικές διεκδικήσεις στις συγκρουσιακές εθνικές ταυτότητες*, σ. 160.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

θα μπορούσαν να διαταράξουν τις διμερείς σχέσεις. Η κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου, που προέκυψε από τις εκλογές της 3^{ης} Νοεμβρίου 1963, επανέφερε το 1964 τη Μεθοριακή Συμφωνία, καθώς χρειαζόταν την υποστήριξη της Γιουγκοσλαβίας στη νέα κρίση του Κυπριακού. Η Αθήνα θα επιδείκνυε ανεκτικότητα σε δραστηριότητες Σλαβομακεδόνων, με αντίτιμο τη γιουγκοσλαβική υποστήριξη στο ζήτημα της εδαφικής ανεξαρτησίας της Κύπρου.³⁷ Εντούτοις, το θέμα της σλαβομακεδονικής μειονότητας συνέχισε να προκαλεί τριγμούς, αν και κατά την εξεταζόμενη περίοδο η όλη κατάσταση δεν έφτασε ποτέ σε εκρηκτικά και επίπεδα.

Η οικονομική συνεργασία μεταξύ των δύο κρατών επρόκειτο να επεκταθεί και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960. Αν και κατά την επίσκεψη του Γάλλου προέδρου Σαρλ Ντε Γκολ (1890-1970) στη Θεσσαλονίκη τον Μάιο του 1963 υπήρξαν δηλώσεις από μέρους του πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή, αντίστοιχες του υπουργού Ε. Αβέρωφ (1910-1990), σχετικά με την ανάγκη ασφαλείας της Ελλάδας και την ύπαρξη απειλών από τον Βορρά, η Αθήνα επιχείρησε να υποβαθμίσει τις γιουγκοσλαβικές ανησυχίες. Διευκρινίστηκε ότι η αναφορά δεν αφορούσε τους Γιουγκοσλάβους, καθώς αυτοί ούτε ανήκαν στον ανατολικό συνασπισμό ούτε πρόβαλλαν εδαφικές διεκδικήσεις έναντι της Ελλάδας. Η παραίτηση του Κ. Καραμανλή τον Ιούνιο του 1963 επέφερε μια περίοδο νέας πολιτικής αστάθειας στην Ελλάδα,³⁸ εξέλιξη που καθιστούσε εκ των πραγμάτων δυσχερή την επίλυση του συγκεκριμένου ζητήματος.

2.5 Η βελτίωση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων

Με τις εκλογές της 3^{ης} Νοεμβρίου 1963 η Ένωση Κέντρου ανήλθε στην εξουσία. Μάλιστα, στις προγραμματικές του δηλώσεις ο Γ. Παπανδρέου εξέφρασε την ελπίδα ότι οι διμερείς ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις θα προαχθούν. Παράλληλα, ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και υπουργός Εξωτερικών Σ. Βενιζέλος (1894-1964) υποσχέθηκε την έναρξη προσπαθειών για την επαναλειτουργία της σύμβασης του 1959 με ρεαλιστικότερους όρους. Διαπιστωνόταν ότι η ελληνογιουγκοσλαβική προσέγγιση αποτελούσε σημαντικό

³⁷Σφέτας, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία*, τόμ. 2: *Από τον Μεσοπόλεμο στη λήξη του Ψυχρού Πολέμου*, σ. 383.

³⁸Ηλίας Νικολακόπουλος, *Καχεκτική Δημοκρατία: Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα: Πατάκης, 2001, σ. 353.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

παράγοντα ειρήνης στα Βαλκάνια.³⁹ Με την επανεκλογή της Ένωσης Κέντρου (16/02/1964) έγιναν συστηματικότερες οι προσπάθειες σταδιακών ανοιγμάτων προς τις βαλκανικές κομμουνιστικές δημοκρατίες, εξαιρουμένης της Αλβανίας. Η Αθήνα αναζητούσε αντίρροπες δυνάμεις στη διένεξη με την Τουρκία. Η Μόσχα ευνοούσε τις προσεγγίσεις αυτές, καθώς επανειλημμένα ζητούσε την αποχώρηση τόσο των ελληνικών όσο και των τουρκικών στρατευμάτων από την Κύπρο, απειλώντας με λήψη μέτρων σε περίπτωση τουρκικής εισβολής.⁴⁰

Η Αθήνα κατόρθωνε να αποκομίζει τη στήριξη του Βελιγραδίου, σε μια περίοδο που ο Τίτο απολάμβανε διεθνές κύρος και ζητούσε την αποχώρηση των εθνικών στρατευμάτων και την ταυτόχρονη άφιξη των δυνάμεων του ΟΗΕ στην Κύπρο για την αποκατάσταση της ομαλότητας και την πάταξη της τρομοκρατίας.⁴¹ Ωστόσο, Αθήνα και Βελιγράδι προσέγγιζαν διαφορετικά την επίλυση του ζητήματος. Για τους Έλληνες η αυτοδιάθεση της Κύπρου συνεπαγόταν την ένωση με το ελληνικό κράτος, ενώ ο Τίτο ευθυγραμμιζόταν με τις αδέσμευτες ιδέες του Μακαρίου (1913-1977) για μια ανεξάρτητη Κύπρο. Χαρακτηριστικά, η τελική διακήρυξη στη Διάσκεψη του Καΐρου (Οκτώβριος 1964, με συμμετοχή 44 κρατών), έκανε λόγο για την αναγνώριση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης της νήσου και καταδίκασε κάθε εξωτερική ανάμιξη. Αυτό αποτελούσε προσωπική επιτυχία του Μακαρίου, ο οποίος αναζητούσε πλέον συμμάχους από το αδέσμευτο στρατόπεδο. Παράλληλα ο τουρκικός τύπος εξέφραζε τον προβληματισμό του για τη φιλοκυπριακή θέση της Διάσκεψης.⁴²

Με το πέρας των ελληνογιουγκοσλαβικών συνομιλιών (5/11/1964) ενεργοποιήθηκε η μεθοριακή επικοινωνία, με τους Γιουγκοσλάβους να αποκομίζουν περισσότερα οφέλη, ενώ στις 22 Δεκεμβρίου 1964 ανανεώθηκαν οι εμπορικές συναλλαγές μεταξύ των δύο κρατών. Ο υπουργός εξωτερικών Σ. Κωστόπουλος (1900-1968), διασκεδάζοντας τον προβληματισμό του προέδρου της ΕΡΕ Π. Κανελλόπουλου (1902-1986) για βιαστικές ενέργειες, καθώς υφίστατο ακόμη το μειονοτικό ζήτημα, έκανε λόγο για μεμονωμένες

³⁹ *Η Καθημερινή*, 21-12-1963, 24-12-1963.

⁴⁰ Σπυρίδων Σφέτας, *Στη σκιά του Μακεδονικού. Η κρίση Αθήνας – Βελιγραδίου στην δεκαετία του 1960*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2007, σ. 259.

⁴¹ *Η Καθημερινή*, 14-03-1964.

⁴² *Το βήμα*, 13-10-1964.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

κινήσεις των Σκοπίων οι οποίες δεν είχαν την έγκριση του Τίτο.⁴³ Με την επίσκεψη του Έλληνα πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου στο Βελιγράδι (Φεβρουάριος 1965) επισφραγίστηκε η σύσφιγξη των σχέσεων Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας. Το Βελιγράδι θα «πάγωνε» το Μακεδονικό προς όφελος της διμερούς συνεργασίας, ενώ η Αθήνα θα διατηρούσε χαμηλούς τόνους για χάρη της συμμαχίας.⁴⁴ Από το καλοκαίρι του 1965 την Ελλάδα απασχόλησαν σημαντικά εσωτερικά προβλήματα. Η χώρα οδηγήθηκε σε πολιτική αστάθεια με αποκορύφωμα την επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας τον Απρίλιο του 1967.

- Η Βουλγαρία

2.6 Παράγοντες επηρεασμού των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων

Η εξωτερική πολιτική μιας χώρας διαπλάθεται σύμφωνα με τα δεδομένα του διεθνούς συστήματος, τα δημογραφικά, στρατηγικά και οικονομικά μεγέθη, τα οποία διασφαλίζουν τη δυνατότητα επιβίωσης του κράτους, και, τέλος, το διεθνές δίκαιο, το οποίο λειτουργεί ως σταθεροποιητικός παράγοντας.⁴⁵ Τα παραπάνω στοιχεία και κυρίως η οικονομική ανάπτυξη, η εσωτερική σταθερότητα και η αμυντική ισχύς καθορίζουν τη δυνατότητα για την άσκηση διπλωματίας και πίεσης από την πλευρά ενός κράτους. Στην ελληνική περίπτωση, η γεωγραφία και η ιστορία αποτέλεσαν επίσης σημαντικές παραμέτρους στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής, ιδίως σε συνάρτηση με τον «εκ βορρά κίνδυνο». Το ιστορικό παρελθόν βάρυνε στο ισοζύγιο των σχέσεων Ελλάδας και Βουλγαρίας, ενώ ιδιαίτερη σημασία είχε η εκτεταμένη συνοριακή γραμμή μεταξύ των δύο χωρών: Τα 494 χιλιόμετρα των ελληνοβουλγαρικών συνόρων επί συνόλου 1170 χιλιομέτρων, εφάπτονταν με τον σημαντικότερο εκπρόσωπο του «από βορράν κινδύνου».

Για δύο και πλέον δεκαετίες μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις χαρακτηρίζονταν από εχθρότητα και καχυποψία. Η ψυχροπολεμική ένταση προσέδιδε διαφορετική διάσταση στον βουλγαρικό αναθεωρητισμό, καθώς η Βουλγαρία αναδεικνυόταν ως ο πλέον πιστός δορυφόρος της

⁴³Το βήμα, 22-01-1965.

⁴⁴Σφέτας, Στην σκιά του Μακεδονικού. Η κρίση Αθήνας – Βελιγραδίου στην δεκαετία του 1960, σ. 130/131.

⁴⁵Γιάννης Βαληνάνης, Θέματα Διεθνών Σχέσεων, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1980, σ. 229-235.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

Σοβιετικής Ένωσης. Παράλληλα, η Ελλάδα, ως μέλος του ΝΑΤΟ, ήταν στενά συνδεδεμένη με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η βοήθεια της Βουλγαρίας προς τους Έλληνες κομμουνιστές και η υποστήριξή της σε σχέδια αυτονομίας της Μακεδονίας σε ένα ενιαίο κράτος, είχαν βαθύνει το χάσμα στις διμερείς σχέσεις. Η κληρονομιά του παρελθόντος, σε συνδυασμό με τον αντίκτυπο του Ψυχρού Πολέμου, εμποδίζει την ανάπτυξη εποικοδομητικών διμερών επαφών, με αποτέλεσμα οι δύο χώρες να δυσκολεύονται στην αποκατάσταση των διπλωματικών τους σχέσεων. Ο κομμουνισμός εμφανίστηκε ως μια νέα γραμμή διαίρεσης, η οποία ενισχύθηκε από την ενσωμάτωση των δύο χωρών στις πολιτικές, οικονομικές και στρατιωτικές δομές των δύο αναδυόμενων συνασπισμών.⁴⁶

Το ζήτημα των βουλγαρικών επανορθώσεων από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο επιδρούσε καταλυτικά στις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις μεταπολεμικά. Οι προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης για την αποπληρωμή τους παρέμειναν άκαρπες επί μακρόν. Η αδυναμία της Βουλγαρίας να συμμορφωθεί με τη Συνθήκη των Παρισίων (Φεβρουάριος 1947) δυσχέραινε την προοπτική της αποκατάστασης σχέσεων καλής γειτονίας. Στην ανακωχή την οποία υπέγραψε η Βουλγαρία (Οκτώβριος 1944), προβλεπόταν η καταβολή επανορθώσεων τόσο προς την Ελλάδα όσο και προς τη Γιουγκοσλαβία. Για την Ελλάδα, η απροθυμία της Σόφιας να συμμορφωθεί με τις οικονομικές ρήτρες σήμαινε γενική απόρριψη των όρων της Συνθήκης Ειρήνης, συμπεριλαμβανομένων εκείνων για τον αφοπλισμό. Μάλιστα, η Ελλάδα, στη διάσκεψη του 1947, είχε υποβάλει αίτημα για διόρθωση των συνόρων. Τα κίνητρα ήταν κυρίως αμυντικού χαρακτήρα, με ζητούμενο μια συνοριακή γραμμή καλύτερα υπερασπίσιμη έναντι οποιασδήποτε βουλγαρικής επιβουλής. Ωστόσο, το αίτημα δεν ικανοποιήθηκε.⁴⁷

Η Σόφια, από την πλευρά της, ζητούσε η Αθήνα να εκπληρώσει οικονομικές υποχρεώσεις από την περίοδο του μεσοπολέμου (προέρχονταν από τη συμφωνία Καφαντάρη-Μολόφ τον Δεκέμβριο του 1927) και απαιτούσε μείωση του ποσού, που έπρεπε να καταβάλει, με βάση τις βουλγαρικές δαπάνες για τη βελτίωση των υποδομών κατά τη διάρκεια της κατοχής σε Ανατολική Μακεδονία και Δυτική Θράκη. Η εκκρεμότητα των

⁴⁶Tonka Kostadinova, *60 years of diplomatic relations between Greece and Bulgaria: Challenges and Benefits of the Reconciliation Process*, Südosteuropa. Zeitschrift für Politik und Gesellschaft, 2014, σ.328.

⁴⁷Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων, η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, σ. 35/36.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950 -1967»

επανορθώσεων μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο δεν αποτελούσε αποκλειστικότητα στις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις, αλλά όταν προστέθηκε στις μεταπολεμικές απαιτήσεις της Βουλγαρίας για διέξοδο προς το Αιγαίο, το αποτέλεσμα ήταν πρόσθετη δυσπιστία και εχθρότητα. Σύμφωνα με τη Συνθήκη Ειρήνης του 1947 η Σόφια όφειλε να καταβάλει στην Ελλάδα 45 εκατομμύρια δολάρια, να αποστρατιωτικοποιήσει τα σύνορά της προς την Ελλάδα, να αποδώσει τις περιουσίες τις οποίες αφαίρεσε από την Ελλάδα στη διάρκεια της κατοχής, να περιορίσει τις ένοπλες δυνάμεις της στις 55.000 άνδρες και να αποζημιώσει Έλληνες κατοίκους της Βουλγαρίας.⁴⁸

Λίγο αργότερα, Σόφια συναίνεσε στο σχέδιο του Τίτο για τη δημιουργία μιας βαλκανικής ομοσπονδίας, σχέδιο που επικυρώθηκε στη Διάσκεψη του Μπλέντ (30/07-01/08/1948). Στο πλαίσιο αυτό, η γιουγκοσλαβική δημοκρατία της Μακεδονίας θα διευρυνόταν με βουλγαρικά και, εν δυνάμει, ελληνικά εδάφη. Σε αντάλλαγμα, το Βελιγράδι παραιτήθηκε από την απαίτηση για τις βουλγαρικές πολεμικές επανορθώσεις που ανέρχονταν στο ποσό των 25 εκατομμυρίων δολαρίων. Μάλιστα, το Βελιγράδι κατηγόρησε την Αθήνα ότι εμποδίζει τη «δημιουργία ατμόσφαιρας αλληλεγγύης» στα Βαλκάνια, ισχυριζόμενο ότι η Σόφια δεν έχει «επιθετικούς σκοπούς».⁴⁹ Οι ελληνικοί φόβοι για μια ακόμη επίθεση από τον Βορρά διατηρούνταν.

Η απόδοση των βουλγαρικών επανορθώσεων εξάλλου, συνιστούσε για την Ελλάδα βασική προϋπόθεση, προκειμένου η χώρα να προβεί αντίστοιχα στην τήρηση των όρων των συμφωνιών του μεσοπολέμου.⁵⁰ Στην πραγματικότητα, η απροθυμία της Σόφιας να καταβάλει αποζημιώσεις δεν ήταν τόσο εκδήλωση αναθεωρητισμού όσο συνέπεια της άρνησης του βουλγαρικού κομμουνιστικού κόμματος να αναλάβει την ευθύνη για την πολιτική της μοναρχικής κυβέρνησης κατά τη διάρκεια του πολέμου.⁵¹ Επρόκειτο, περισσότερο για κίνηση ιδεολογικού χαρακτήρα, και εν μέρει πήγαζε από τις πολιτικές και

⁴⁸Εμμανουήλ Εμμανουηλίδης, «Οι σχέσεις Ελλάδα και Βαλκανικών Κρατών την περίοδο 1945 -1974», στο Εμμανουήλ Εμμανουηλίδης: *Η Ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια, 1974 – 1989*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2015, σ. 39.

⁴⁹Δέσποινα Γεωργία Κωνσταντινάκου, *Πολεμικές οφειλές και εγκληματίες πολέμου στην Ελλάδα. Ψάχνοντας την ηθική και υλική δικαίωση μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2015, σ. 309-310.

⁵⁰Εμμανουηλίδης, (2015). «Οι σχέσεις Ελλάδα και Βαλκανικών Κρατών την περίοδο 1945 -1974», στο Εμμανουήλ Εμμανουηλίδης: *Η Ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια, 1974 – 1989*, σ. 39 – 40.

⁵¹Εμμανουηλίδης, (2015). «Οι σχέσεις Ελλάδα και Βαλκανικών Κρατών την περίοδο 1945 -1974», στο Εμμανουήλ Εμμανουηλίδης: *Η Ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια, 1974 – 1989*, σ. 329.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

ιδεολογικές διαφορές τις οποίες δεν έπαυε να έχει η τότε κομμουνιστική ηγεσία της Σόφιας με τις ελληνικές κυβερνήσεις, οι οποίες ήταν διαχρονικά συνδεδεμένες με τους Αμερικάνους και τη Δύση στα πλαίσια των ψυχροπολεμικών συμμαχιών της εποχής.

Οι τεταμένες σχέσεις των δύο κρατών και το μεγάλο μήκος της ελληνοβουλγαρικής, μεθορίου κατέληγαν συχνά στην πρόκληση μεθοριακών επεισοδίων, το οποίο συνοδεύονταν από ανταλλαγές πυροβολισμών μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων. Το σοβαρότερο επεισόδιο εξελίχθηκε τον Ιούνιο του 1952, όταν Έλληνες και Βούλγαροι αντάλλαξαν πυροβολισμούς κατά μήκος του ποταμού Έβρου. Το διακύβευμα ήταν μια σειρά από νησίδες, που είχαν αναδυθεί μετά από τη δημιουργία της νέας κοίτης του Έβρου, ήδη από το 1921. Η διαμάχη αυτή εξελίχθηκε κυρίως με αφορμή τη διεκδίκηση της, στρατηγικής σημασίας νησίδας «Γ», καθώς όποια πλευρά την κατείχε, είχε τη δυνατότητα να προκαλεί πλημμύρες, με αποτέλεσμα να δημιουργεί συγχρόνως προβλήματα στη σιδηροδρομική γραμμή Σόφιας-Κωνσταντινούπολης, η οποία περνούσε μέσα από το ελληνικό έδαφος και συγκεκριμένα από την περιοχή του Ορμενίου στον Έβρο. Αυτή η σύνδεση μάλιστα είχε προκύψει από το 1950, μετά από σχετική συμφωνία των βουλγαρικών σιδηροδρομικών υπηρεσιών με την ελληνογαλλική εταιρεία σιδηροδρόμων.⁵²

Το συγκεκριμένο περιστατικό θορύβησε τόσο την κυβέρνηση Πλαστήρα-Βενιζέλου όσο και τους ίδιους τους Αμερικάνους. Αναμφισβήτητα, καμιά πλευρά δεν επιθυμούσε την κλιμάκωση των εχθροπραξιών μεταξύ ενός στρατού που ήδη ανήκε στις δυνάμεις του NATO και των στρατιωτικών δυνάμεων μιας χώρας που βρισκόταν υπό σοβιετικό έλεγχο. Ωστόσο, τον Μάιο του 1953 ακολούθησε και δεύτερο «θερμό» επεισόδιο με ανταλλαγή πυροβολισμών στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα. Υπό το βάρος αυτών των δραματικών γεγονότων και της γενικότερης ανασφάλειας που υπήρχε στην Αθήνα, το 1953 καταβλήθηκε προσπάθεια να υπάρξει συμφωνία ανάμεσα στις δύο χώρες για την οριστική χάραξη των μεταξύ τους συνόρων. Ωστόσο, η αμοιβαία δυσπιστία επρόκειτο να παραμείνει για αρκετά ακόμα χρόνια.

⁵²Σωτήρης Βαλντέν, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες (1950-1967): οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, τόμος Α', Αθήνα: Οδυσσέας - Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, 1991, σ. 94.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

2.7 Οι εξωτερικοί παράγοντες

Η εξάρτηση της ελληνικής και βουλγαρικής εξωτερικής πολιτικής από εξωτερικές δυνάμεις εμφανίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1950, κατά τη διάρκεια της διαδικασίας εξομάλυνσης των διμερών σχέσεων, η οποία εμπνεόταν περισσότερο από γεωπολιτικούς παρά από εσωτερικούς παράγοντες. Η ένταξη της Ελλάδας και της Τουρκίας στο NATO (1952) και η υπογραφή του Βαλκανικού Συμφώνου (1953) εδραίωσαν τη δυτική επιρροή στα Βαλκάνια. Τα γεγονότα αυτά, σε συνδυασμό με τον θάνατο του Στάλιν (1953) και την παρατεταμένη εμπλοκή στην Κορέα, κατέστησαν αναγκαία μια νέα πορεία της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής. Η πολιτική αυτή στόχευε στην ενίσχυση της θέσης της Μόσχας στην περιοχή της νοτιοανατολικής Ευρώπης.⁵³ Μάλιστα, το NATO θεωρούσε τη Βουλγαρία ως την πλέον πιστή δορυφόρο της Μόσχας στην Ανατολική Ευρώπη, η οποία θα μπορούσε να καταλάβει τη Θεσσαλονίκη σε σύντομο χρονικό διάστημα.⁵⁴

Οι σοβιετικές εκτιμήσεις για τη βαλκανική ασφάλεια ευνόησαν τότε μια πολιτική προσέγγισης μεταξύ Βουλγαρίας και Ελλάδας. Έτσι, το 1953 η Σόφια προχώρησε σε διαπραγματεύσεις για την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων με την Αθήνα. Η συμφωνία τον Μάιο του 1954 περιλάμβανε την υπόσχεση της Βουλγαρίας να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της βάσει της Συνθήκης Ειρήνης του 1947. Παράλληλα, υποχρέωνε τη βουλγαρική πλευρά να καταγράψει όλους τους Έλληνες πρόσφυγες του εμφυλίου πολέμου που ζούσαν στο έδαφός της, με στόχο τον επαναπατρισμό όσων εξ αυτών διέμεναν εκεί παρά τη θέλησή τους.⁵⁵ Τον Αύγουστο του 1957, η Βουλγαρία πρότεινε στην Ελλάδα τη σύναψη συμφώνου μη επίθεσης. Η Αθήνα απέρριψε την πρόταση, επιμένοντας στην προηγούμενη ρύθμιση του ζητήματος των επανορθώσεων.⁵⁶ Παρά την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων, η Ελλάδα και η Βουλγαρία δεν κατάφεραν να καταλήξουν σε συμφωνία για το θέμα των αποζημιώσεων και δεν αντάλλαξαν πρεσβευτές για ακόμη δέκα χρόνια.

⁵³Βαλντέν, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες (1950 -1967): οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, σ. 328.

⁵⁴Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, σ. 48.

⁵⁵Kostadinova, *60 years of diplomatic relations between Greece and Bulgaria: Challenges and Benefits of the Reconciliation Process*, σ. 329.

⁵⁶Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο*, σ.104.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

Οι σχέσεις Ελλάδας-Βουλγαρίας δοκιμάστηκαν το 1959, καθώς το ΝΑΤΟ και η Ουάσιγκτον ζήτησαν από την ελληνική κυβέρνηση να συναινέσει στην εγκατάσταση αμερικανικών πυραύλων ενδιάμεσου βεληνεκούς. Οι αντιδράσεις υπήρξαν έντονες από τη μεριά της Βουλγαρίας, αν και είναι γεγονός πως και εντός του ελληνικού πολιτικού συστήματος – και ειδικότερα από το βασικό, νόμιμο κόμμα της Αριστεράς εκείνη την περίοδο, την ΕΔΑ – εκδηλώθηκαν αρκετές αντιδράσεις. Παρά το ιδεολογικό χάσμα, οι δύο χώρες συνέχισαν τις διπλωματικές επαφές για την εξομάλυνση των σχέσεων και τη συνεργασία σε πρακτικά ζητήματα. Παράλληλα, η αποκατάσταση των σχέσεων της Βουλγαρίας με τις ΗΠΑ (Μάρτιος 1959) επέδρασε θετικά στον νέο κύκλο των ελληνοβουλγαρικών διαβουλεύσεων. Η εξέλιξη αυτή κρίθηκε θετικά από την Αθήνα, με τον Αμερικανό πρεσβευτή να θεωρεί ότι οι ΗΠΑ όφειλαν να συμβάλουν στη βελτίωση των διμερών σχέσεων.⁵⁷

2.8 Η εξομάλυνση των διμερών σχέσεων

Η άνοδος του Τόντορ Ζίφκοβ (1911-1998) στην ηγεσία του κομμουνιστικού κόμματος της Βουλγαρίας βελτίωσε το κλίμα στις σχέσεις των δύο κρατών. Οι δύο πλευρές προχώρησαν σε εμπορική συμφωνία στις 5 Δεκεμβρίου του 1953. Λίγο αργότερα, στο Παρίσι, οι δύο χώρες κατέληξαν σε συμφωνία αποκατάστασης των διπλωματικών τους σχέσεων, η οποία συνοδεύτηκε από ανταλλαγή πρεσβευτών, με απαραίτητη προϋπόθεση την καταβολή των επανορθώσεων που θα αποδείκνυαν τη βουλγαρική «ειλικρίνεια». Ωστόσο, ο σχετικός διακανονισμός συνέχισε να προκαλεί αναταράξεις στις διμερείς σχέσεις.⁵⁸ Ο Ζίφκοβ αποφάσισε, «με δικό του ρίσκο», να διευθετήσει το ζήτημα των αποζημιώσεων με την Ελλάδα, καθώς προσέβλεπε στην ένταξη της Βουλγαρίας στον ΟΗΕ, γεγονός που θα σήμαινε την έξοδο της χώρας του από τη διεθνή απομόνωση. Σε αυτό το κλίμα, τον Μάρτιο του 1959, ο Ζίφκοβ, στοχεύοντας στη δημιουργία μιας ζώνης δίχως πυρηνικά όπλα, πρότεινε μια διαβαλκανική συνεργασία, την οποία απέρριψε η Αθήνα, καθώς έκρινε πως η βουλγαρική πρόταση εξυπηρετούσε προπαγανδιστικούς σκοπούς.

⁵⁷Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο*, σ. 113.

⁵⁸Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων, η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, σ. 125-126.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950 -1967»

Ωστόσο, η βελτίωση του διεθνούς κλίματος στις σχέσεις ανάμεσα στους δύο συνασπισμούς οδήγησε τη βραχύβια κυβέρνηση του Π. Πιπινέλη, στα τέλη του 1963, στην ανάληψη πρωτοβουλίας για την τακτοποίηση όλων των εκκρεμοτήτων μέσω διμερών συνομιλιών, με απαραίτητη προϋπόθεση τη ρύθμιση του θέματος των επανορθώσεων. Οι διαπραγματευτικές συνομιλίες ευοδώθηκαν στις 8 Ιουνίου 1964, επί κυβερνήσεως Γ. Παπανδρέου, με την υπογραφή δώδεκα συμφωνιών με αντικείμενο τομείς οικονομικής και πολιτιστικής συνεργασίας, τις τηλεπικοινωνίες, το εμπόριο, τις μεταφορές και τον τουρισμό. Παράλληλα, η Βουλγαρία υποχρεώθηκε στην καταβολή επτά εκατομμυρίων δολαρίων, καθώς και δεκαπέντε εκατομμυρίων δολαρίων με τη μορφή χορήγησης ποσοτήτων ύδατος για άρδευση σε ετήσια βάση, στο πλαίσιο της συνεργασίας της με την Ελλάδα αναφορικά με τη διαχείριση της χρήσης των υδάτων των ποταμών που διέρχονται από τα εδάφη των δύο χωρών. Επιπλέον δεσμεύτηκε να αποκαταστήσει τις οδικές υποδομές στις παραμεθόριες περιοχές και να δημιουργήσει απευθείας τόσο τηλεπικοινωνιακές συνδέσεις όσο και αεροπορική γραμμή μεταξύ Αθήνας και Σόφιας.⁵⁹ Η εξομάλυνση των διμερών σχέσεων αποτελούσε πλέον γεγονός και κατέληξε στην κοινή διακήρυξη των υπουργείων Εξωτερικών των δύο χωρών πως δεν υπήρχαν πλέον εδαφικές διεκδικήσεις. Μάλιστα, η Ελλάδα αποδέχτηκε τη χρήση του όρου «ειρηνική συνύπαρξη» στο επίσημο κείμενο μεταξύ των δύο χωρών.⁶⁰

Αναμφίβολα, σημαντικό ρόλο στη σταδιακή αναθέρμανση των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών μετά το 1964 έπαιξε η άνοδος στην εξουσία της Ένωσης Κέντρου υπό τον Γ. Παπανδρέου. Η κυβέρνηση αυτή, με την υποστήριξη της ΕΔΑ, κινήθηκε με μεγαλύτερη μετριοπάθεια ως προς το θέμα των εξωτερικών διπλωματικών σχέσεων της Ελλάδας με τους βόρειους γείτονές της, σε μια χρονική συγκυρία που χαρακτηριζόταν από τη σταθερή επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων λόγω του Κυπριακού Ζητήματος. Ο Παπανδρέου θεωρούσε ότι η Ελλάδα με τις συμφωνίες του 1964, θα εξασφάλιζε οριστικά τα βόρεια σύνορά της.⁶¹ Οι εν λόγω συμφωνίες, άλλωστε, αποτελούσαν τομή στα πλαίσιο

⁵⁹Ekaterina Nikova, *Bulgaria and Greece in the world crisis of 1980 -1982*, Etudes Balkaniques, 1992, σ. 12.

⁶⁰Εμμανουηλίδης, (2015). «Οι σχέσεις Ελλάδα και Βαλκανικών Κρατών την περίοδο 1945 -1974», στο: Εμμανουήλ Εμμανουηλίδης, *Η Ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια, 1974 – 1989*, σ. 38.

⁶¹Βαλντέν, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες (1950 -1967): οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, σ. 106.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

του Ψυχρού Πολέμου, καθώς συνέβαλαν καθοριστικά στην επίλυση παλαιότερων ιστορικών αντιπαραθέσεων, οι οποίες υφίσταντο ανάμεσα στη Βουλγαρία και την Ελλάδα ήδη από τον 19^ο αιώνα. Ωστόσο η Ελλάδα, έχοντας διαχρονικά υπόψη το ζήτημα της ασφάλειας, εξακολουθούσε να διατηρεί κατά μήκος των ελληνοβουλγαρικών συνόρων μια ειδική ζώνη επιτήρησης έως περίπου και τα τέλη της δεκαετίας του 1970.⁶² Αναμφίβολα, η στρατιωτικοποίηση περιοχών κοντά στα σύνορα με τη Βουλγαρία δημιουργούσε προβλήματα στην οικονομική ανάπτυξη των ζωνών αυτών και συνέβαλλε στο φαινόμενο της δημογραφικής αποψίλωσης.⁶³

Το 1967, με την επιβολή του στρατιωτικού καθεστώτος στην Αθήνα, διαφάνηκε ότι οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις θα μπορούσαν να οδηγηθούν εκ νέου σε κρίση. Το νέο καθεστώς διακρινόταν έντονα από το στοιχείο του αντικομμουνισμού και μια αρνητική ρητορική σε βάρος της Σόφιας. Αυτό, συνακόλουθα, προκαλούσε αρνητικές αντιδράσεις από την πλευρά των χωρών του Συμφώνου της Βαρσοβίας οι οποίες ελέγχονταν άμεσα από τη Μόσχα. Ωστόσο, στην πορεία της επτάχρονης δικτατορίας των συνταγματαρχών, αναδύθηκε μια τάση επαναπροσέγγισης ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σόφια, τάση η οποία εκφράστηκε σε πεδία όπως η οικονομία και οι εμπορικές συναλλαγές.

- Η Αλβανία

2.9 Η καχυποψία στις ελληνοαλβανικές σχέσεις

Η Ελλάδα και η Αλβανία βρίσκονταν σε εμπόλεμη κατάσταση ήδη από το 1940. Μάλιστα, η Ελλάδα στη Διάσκεψη της Ειρήνης, προτάσσοντας εθνολογικά και ιστορικά στοιχεία, διεκδίκησε τη Βόρειο Ήπειρο, η οποία είχε απελευθερωθεί από τον ελληνικό στρατό. Ωστόσο, λόγω της στήριξης, που απολάμβανε η Αλβανία από τη Σοβιετική Ένωση, το δυτικό στρατόπεδο εμφανιζόταν απρόθυμο να έρθει σε ρήξη με τη Μόσχα. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, οι δύο χώρες παρέμεναν σε διαφορετικούς πολιτικούς και στρατιωτικούς σχηματισμούς. Οι ελληνοαλβανικές σχέσεις χαρακτηρίζονταν από ένταση και καχυποψία, κυρίως λόγω της παρουσίας ελληνικής μειονότητας στη Νότια Αλβανία και

⁶²Χρήστος Αγγελίδης, *Η βαλκανική πολιτική της Βουλγαρίας. Οι σχέσεις με Ελλάδα, Τουρκία και Σκόπια. Οι ιστορικές και διεθνοπολιτικές διαστάσεις*, Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας - ΜΔΕ, 2021, σ. 38.

⁶³Lois Labrianidis, "Internal Frontiers", as a Hindrance to Development, *European Planning Studies*, vol. 9(1), 2001, σ. 85-103.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950 -1967»

των ανεπίλυτων εδαφικών διαφορών τις οποίες η εκκρεμότητα αυτή συντηρούσε. Παράλληλα, η Αλβανία αντιλαμβανόταν τις ενέργειες της Ελλάδας προς την ελληνική μειονότητα, ως προσπάθειες εξελληνισμού.

Η δυναμική αυτή αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της ευρύτερης ψυχροπολεμικής αντιπαλότητας μεταξύ της συμμαχικής με τις ΗΠΑ, Ελλάδας και της Αλβανίας, η οποία ευθυγραμμιζόταν με τη Σοβιετική Ένωση. Μια τέτοια δυσπιστία είχε ήδη καλλιεργηθεί από την δεκαετία του 1940, δεδομένης της συνδρομής που παρείχε το Κομμουνιστικό Κόμμα της Αλβανίας στον ΔΣΕ και τους Έλληνες Κομμουνιστές εναντίον του Εθνικού Στρατού κατά την διάρκεια του ελληνικού Εμφυλίου. Στη δεκαετία του 1950 έγιναν ορισμένα μικρά βήματα για τη βελτίωση των ελληνοαλβανικών σχέσεων, όπως η αφαίρεση ναρκών από τον κόλπο της Κέρκυρας, η επιστροφή αιχμαλώτων πολέμου στην Ελλάδα και η αποκατάσταση της ελληνοαλβανικής ναυσιπλοΐας. Ωστόσο, η εμπόλεμη κατάσταση παρέμενε σε ισχύ, δεν υπήρχε τηλεφωνική και ταχυδρομική επικοινωνία μεταξύ των δύο κρατών, ενώ συνεχίζονταν οι φόβοι των Τιράνων για ελληνικές διεκδικήσεις στη Βόρειο Ήπειρο.

2.10 Ιστορίες κατασκοπείας και ζητήματα ασφάλειας

Χαρακτηριστικό παράδειγμα του κλίματος καχυποψίας αποτελεί η πληροφορία η οποία είχε διαρρεύσει στον ελληνικό Τύπο, πως Έλληνες κομμουνιστές που είχαν διαφύγει στην Αλβανία, είχαν τοποθετηθεί σε αλβανικά φυλάκια, αναμένοντας να εισβάλουν με Αλβανούς κομμουνιστές στον ελληνικό χώρο.⁶⁴ Καθώς ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος έφθανε στο τέλος του, είχε αρχίσει να εξυφαίνεται από μέρους των Αμερικάνων και των Βρετανών το σχέδιο 'Valuable' για την ανατροπή του Ενβέρ Χότζα. Ήδη από τα τέλη του 1949, είχε υπάρξει μια σχετική ενημέρωση του τότε Έλληνα υφυπουργού Εξωτερικών Πιπινέλη, αναφορικά με τη δημιουργία της οργάνωσης «Ελεύθερη Αλβανία», που στόχευε στην ανατροπή του κομμουνιστικού καθεστώτος.⁶⁵ Ωστόσο, η επιτυχία του σχεδίου της Ουάσιγκτον και του Λονδίνου προσέκρουε στο γεγονός πως οι γειτονικές χώρες (Ελλάδα,

⁶⁴Σταύρος Ντάγιος, *Ελλάδα και Αλβανία, 50 χρόνια αμοιβαίας δυσπιστίας. Οι διμερείς σχέσεις και η εθνική ελληνική μειονότητα της Βορείου Ηπείρου, 1945 -1991*, Αθήνα: Literatus, 2015, σ. 123 – 124.

⁶⁵Ντάγιος, *Ελλάδα και Αλβανία, 50 χρόνια αμοιβαίας δυσπιστίας. Οι διμερείς σχέσεις και η εθνική ελληνική μειονότητα της Βορείου Ηπείρου, 1945 -1991*, σ. 207.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950 -1967»

Γιουγκοσλαβία αλλά και Ιταλία) συνέχιζαν να εκδηλώνουν διεκδικήσεις σε βάρος της Αλβανίας.⁶⁶

Ένα άλλο πρόβλημα για τον σχεδιασμό της επιχείρησης αφορούσε στη λειτουργία διαφόρων βορειοηπειρωτικών συλλόγων οι οποίοι δραστηριοποιούνταν στην Ελλάδα μετά τον τερματισμό του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η δράση τους, σύμφωνα με τις αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες, προκαλούσε την καχυποψία των μελών της οργάνωσης «Ελεύθερη Αλβανία», τα οποία είχαν αρχίσει να εκπαιδεύονται στην Κηφισιά.⁶⁷ Όταν 49 μέλη της οργάνωσης εισήλθαν κρυφά στην Αλβανία το 1951, συνελήφθησαν από το καθεστώς του Χότζα. Καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη αυτή φαίνεται πως διαδραμάτισε ο πράκτορας της MI6, Kim Filby, ο οποίος προϊόντος του χρόνου αποδείχθηκε πράκτορας των Σοβιετικών.⁶⁸ Τον Φεβρουάριο του 1952 ανακοινώθηκε η σύλληψη αριθμού κατασκόπων οι οποίοι είχαν διεισδύσει από την Αλβανία στο ελληνικό έδαφος, με εικαζόμενη αποστολή την προετοιμασία ενός νέου γύρου εμφύλιας σύγκρουσης. Η ομάδα αυτή, στην κατοχή της οποίας βρέθηκε πολεμικό υλικό, συνελήφθη στην Κέρκυρα. Ο πραγματικός της στόχος ήταν να υπονομεύσει τη δράση βορειοηπειρωτικών συλλόγων και των αλβανικών οργανώσεων που βρίσκονταν στην Ελλάδα και αντέκειντο ιδεολογικά στο κομμουνιστικό καθεστώς του Χότζα.⁶⁹

Ο θάνατος του Στάλιν (1953), οποίος αποτέλεσε βασικό σημείο καμπής στην εξέλιξη του Ψυχρού Πολέμου τόσο στην Ευρώπη όσο και σε παγκόσμια κλίμακα, δεν επηρέασε θετικά τις ελληνοαλβανικές σχέσεις. Το αλβανικό καθεστώς εντατικοποίησε τις επιχειρήσεις κατασκοπείας, με αποτέλεσμα την έντονη αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης, η οποία τον Ιούλιο του 1955 έλαβε τη μορφή διαβήματος διαμαρτυρίας προς τα Τίρανα. Ωστόσο, η αλβανική κυβέρνηση δεν υποχώρησε και συνέχισε τη στρατολόγηση είτε εθελοντών κατασκόπων είτε ατόμων που ανέλαβαν αναγκαστικά αυτόν τον ρόλο, όντας

⁶⁶Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952 -1967*, σ. 129.

⁶⁷Ντάγιος, *Ελλάδα και Αλβανία, 50 χρόνια αμοιβαίας δυσπιστίας. Οι διμερείς σχέσεις και η εθνική ελληνική μειονότητα της Βορείου Ηπείρου, 1945 -1991*, σ. 210 – 211.

⁶⁸Kyra McComas, “*The shadow of Kim Philby: Deceit, betrayal and British Espionage Literature*”, in: *Historical Perspectives: Santa Clara University Undergraduate Journal of History, Series II, California*, Vol 20, 2015, σ. 40 – 41.

⁶⁹Ντάγιος, *Ελλάδα και Αλβανία, 50 χρόνια αμοιβαίας δυσπιστίας. Οι διμερείς σχέσεις και η εθνική ελληνική μειονότητα της Βορείου Ηπείρου, 1945 -1991*, σ. 199 – 200.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμη και τρόφιμοι φυλακών.⁷⁰ Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η σύλληψη (1958) στην Ηγουμενίτσα του Ηλ. Σγουρίδη, ο οποίος είχε εκπαιδευτεί από τις αλβανικές μυστικές υπηρεσίες για αποστολή κατασκοπείας επί του ελληνικού εδάφους, ενώ μεταξύ 1960-1961 εξακολούθησαν συλλήψεις από τις ελληνικές αρχές Ελλήνων και Αλβανών κατασκόπων.⁷¹

Η ελληνική πλευρά, από την άλλη, δεν παρέμενε αδρανής και επιχείρησε με τη σειρά της να αποστείλει κατασκόπους στο αλβανικό έδαφος. Μάλιστα, το 1959 ορισμένες μυστικές αντικομμουνιστικές αλβανικές οργανώσεις προσπάθησαν να συνεργαστούν με απόστρατους αξιωματικούς του Ναπολέοντα Ζέρβα στα Ιωάννινα, προκειμένου να συντονιστεί μια εξέγερση ενάντια στο καθεστώς του Χότζα. Οι ομάδες αυτές ξεκίνησαν μάλιστα και τη συγκέντρωση πολεμικού υλικού. Αντιδρώντας ο Χότζα, ο οποίος διέθετε σχετική πληροφόρηση, εξέφρασε προς τον Χρουστσόφ τις ανησυχίες του αναφορικά με την ύπαρξη αυτών των ομάδων. Σε αυτές τις ομάδες συμμετείχαν αρκετά άτομα βλάχικης καταγωγής, ενώ ένα από τα ορμητήριά τους βρισκόταν εντός της Αλβανίας.⁷²

Η Ελλάδα έδειχνε μεγαλύτερο προβληματισμό για την περίπτωση της Αλβανίας σε σύγκριση με εκείνη της Γιουγκοσλαβίας ή της Βουλγαρίας. Αυτό δικαιολογούταν από τα ένοπλα επεισόδια κατά μήκος της ελληνοαλβανικής μεθορίου, τα οποία το αλβανικό καθεστώς προσπαθούσε να εκμεταλλευτεί προπαγανδιστικά, προβάλλοντας την Ελλάδα ως χώρα με αναθεωρητική πολιτική η οποία επεδίωκε να προσαρτήσει την περιοχή της Βορείου Ηπείρου. Οι ανωτέρω ισχυρισμοί της Αλβανίας λειτουργούσαν περισσότερο ως προπέτασμα καπνού για να καλυφθούν οι δικές της προκλητικές ενέργειες στα σύνορα των δυο χωρών.⁷³ Μάλιστα, τα επεισόδια κλιμακώθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1960, με το πλέον θερμό να διαδραματίζεται στις 5 Απριλίου του 1960, όταν ένας Έλληνας λοχίας σκοτώθηκε από Αλβανούς στρατιώτες. Η συνάντηση κλιμακίων από τα δύο κράτη, με

⁷⁰Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, σ. 130 – 131.

⁷¹Ντάγιος, *Ελλάδα και Αλβανία, 50 χρόνια αμοιβαίας δυσπιστίας. Οι διμερείς σχέσεις και η εθνική ελληνική μειονότητα της Βορείου Ηπείρου, 1945-1991*, σ. 203 – 204.

⁷²Ντάγιος, *Ελλάδα και Αλβανία, 50 χρόνια αμοιβαίας δυσπιστίας. Οι διμερείς σχέσεις και η εθνική ελληνική μειονότητα της Βορείου Ηπείρου, 1945-1991*, σ. 205 – 207.

⁷³Ντάγιος, *Ελλάδα και Αλβανία, 50 χρόνια αμοιβαίας δυσπιστίας. Οι διμερείς σχέσεις και η εθνική ελληνική μειονότητα της Βορείου Ηπείρου, 1945-1991*, σ. 216.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

στόχο την αποτροπή παρόμοιων περιστατικών, δεν επέφερε κάποια μακροπρόθεσμη εξομάλυνση στις διμερείς τους σχέσεις.⁷⁴

2.11 Η ατίθιση Αλβανία – προσπάθειες ανάκαμψης

Η Αλβανία μετά από τον θάνατο του Στάλιν το 1953, επρόκειτο να ακολουθήσει μια αυτόνομη πορεία έναντι της Σοβιετικής Ένωσης. Αν και η δημιουργία του Συμφώνου της Βαρσοβίας (1955) αρχικά χαιρετίστηκε με ενθουσιασμό από τον Ε. Χότζα, καθώς θεωρήθηκε ως δικλείδα ασφαλείας ειδικότερα έναντι της Γιουγκοσλαβίας, στη συνέχεια η προσέγγιση Μόσχας και Βελιγραδίου θα έπαιζε σημαντικό ρόλο στην επιλογή των Τιράνων να πάρουν όλο και μεγαλύτερες αποστάσεις από τη Μόσχα. Στην διάρκεια του 4ου Συνεδρίου του Κομμουνιστικού Κόμματος της Αλβανίας εκφράστηκε η διάσταση απόψεων με το Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Το αλβανικό καθεστώς θεωρούσε πως ήταν το μόνο αληθινά πιστό στα ιδεώδη του μαρξισμού-λενινισμού. Επιπλέον, επεδίωκε ήδη να ανακτήσει τον πλήρη έλεγχο της στρατιωτικής ναυτικής βάσης της Αυλώνας, όπου ελλιμενίζονταν σοβιετικά πλοία και υποβρύχια. Ταυτόχρονα, τα Τίρανα έπαιρναν όλο και μεγαλύτερες αποστάσεις από τη Μόσχα και το Σύμφωνο της Βαρσοβίας.⁷⁵

Η ρήξη της Αλβανίας με το σοβιετικό μπλοκ και η αναπροσαρμογή της αλβανικής εξωτερικής πολιτικής είχε ως αποτέλεσμα το προσεταιρισμό της Κίνας από τον Χότζα. Αυτή η εξέλιξη θεωρήθηκε από την κυβέρνηση Καραμανλή ως σημαντική ευκαιρία για τη βελτίωση των διμερών σχέσεων. Μάλιστα, εκδηλώθηκε έντονη διπλωματική προσπάθεια για την επίτευξη του σκοπού αυτού. Ο διπλωμάτης Α. Κύρου, καθώς και ο στρατηγός Θ. Τσακαλώτος υποστήριζαν την προοπτική προσέγγισης ανάμεσα στις δύο χώρες, με την προϋπόθεση ότι θα γίνονταν σεβαστά τα δικαιώματα της ελληνικής μειονότητας στη Βόρεια Ήπειρο.⁷⁶ Η προοπτική αυτή, αν και αντιμετωπίστηκε αρνητικά από ορισμένους εθνικιστικούς κύκλους, οργανώσεις και συλλόγους Βορειοηπειρωτών, απηχούσε τη

⁷⁴Ντάγιος, *Ελλάδα και Αλβανία, 50 χρόνια αμοιβαίας δυσπιστίας. Οι διμερείς σχέσεις και η εθνική ελληνική μειονότητα της Βορείου Ηπείρου, 1945-1991*, σ. 218 – 220.

⁷⁵Laurien Crump, «Η βαλκανική πρόκληση στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας», στο Svetozar Rajak, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ειρήνη Καραμούζη, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.). *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο*. Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2019, σ. 241.

⁷⁶Σπυρίδων Σφέτας, «Η αποκατάσταση των ελληνοαλβανικών διπλωματικών σχέσεων (1970-1971)» στο συλλογικό έργο: *Ελλάδα και Αλβανία στον Ψυχρό Πόλεμο: πολιτικές, ιδεολογίες, νοοτροπίες*, επιμέλεια: Νίκος Μαραντζίδης και Ηλίας Σκουλίδας, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2021, σ. 169.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

βούληση της τότε κυβέρνησης να βελτιώσει τις σχέσεις με όλα τα γειτονικά κράτη.⁷⁷ Για τον σκοπό αυτό ο Σπ. Μερκούρης, πρόεδρος της Κίνησης για τη Βαλκανική Συνεννόηση, επισκέφθηκε τα Τίρανα, χωρίς όμως να δοθεί συνέχεια, παρά την αλβανική βούληση για τη διατήρηση των προσπαθειών. Άλλωστε, η Αλβανία δεχόταν ισχυρές πιέσεις εκείνη την περίοδο τόσο από τη Γιουγκοσλαβία όσο και από τη Σοβιετική Ένωση.

Οι όποιες αλβανικές ελπίδες σύντομα κατέρρευσαν, όταν ο Έλληνας υπουργός των Εξωτερικών Πιπινέλης δημοσίευσε στις ΗΠΑ βιβλίο στο οποίο γινόταν λόγος περί διαμελισμού της Αλβανίας. Παρόμοιο σκεπτικό εκφράστηκε στα πλαίσια της ετήσιας συνόδου του ΝΑΤΟ (1963) και από τον Σ. Βενιζέλο, ο οποίος είχε κάνει λόγο για την ανάγκη διοικητικής αυτονομίας για τον πληθυσμό της Βορείου Ηπείρου.⁷⁸ Ωστόσο, ο Γ. Παπανδρέου διαβεβαίωνε στις προγραμματικές του δηλώσεις (Νοέμβριος 1963) ότι η εδαφική προσάρτηση της Βορείου Ηπείρου δεν εντασσόταν στα ελληνικά ενδιαφέροντα.⁷⁹ Τον Ιανουάριο του 1964, ο Αλβανός πρωθυπουργός Μ. Σέχου δήλωσε ότι η ευθύνη για την απουσία διπλωματικών σχέσεων ανάμεσα στις δύο χώρες βάρυνε αποκλειστικά την Αθήνα, κατηγορώντας λίγο αργότερα (Μάιος 1964) την κυβέρνηση Παπανδρέου πως δεν κατέβαλε προσπάθειες για τη βελτίωση των διμερών σχέσεων. Ωστόσο, ο ίδιος αναγνώριζε ορισμένα βήματα εξομάλυνσης των σχέσεων Αθήνας-Τιράνων, σε αντίθεση με την «άκαμπτη» στάση που ακολουθούσε η κυβέρνηση του Καραμανλή.⁸⁰

Μια ακόμα προσπάθεια βελτίωσης των σχέσεων των δύο κρατών σημειώθηκε τον Απρίλιο του 1966 στη συνάντηση μεταξύ του Έλληνα και του Αλβανού πρέσβη στο Βουκουρέστι. Η αλβανική πλευρά υποστήριζε την ανάπτυξη οικονομικών και εμπορικών και συναλλαγών δίχως την προϋπόθεση της άμεσης επίλυσης των εδαφικών εκκρεμοτήτων, όπως του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος. Η συνάντηση αυτή, αποτέλεσμα της μυστικής διπλωματίας καθώς εκκρεμούσε σε νομικό επίπεδο η διατήρηση της εμπόλεμης κατάστασης από τις ελληνικές κυβερνήσεις, συνετέλεσε ώστε λίγο αργότερα να υπογραφεί

⁷⁷Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, σ. 253 – 254.

⁷⁸Ντάγιος, *Ελλάδα και Αλβανία, 50 χρόνια αμοιβαίας δυσπιστίας. Οι διμερείς σχέσεις και η εθνική ελληνική μειονότητα της Βορείου Ηπείρου, 1945-1991*, σ. 261 – 262.

⁷⁹Στέλιος Αλειφαντής, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: η περίπτωση της βαλκανικής πολιτικής, 1974-1981*, Αθήνα: Εκδ. Βιβλιοθήκης Παντείου ΑΣΠΕ, διδακτορική διατριβή, 1987, σ. 87.

⁸⁰Ντάγιος, *Ελλάδα και Αλβανία, 50 χρόνια αμοιβαίας δυσπιστίας. Οι διμερείς σχέσεις και η εθνική ελληνική μειονότητα της Βορείου Ηπείρου, 1945-1991*, σ. 262.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950 -1967»

στο Παρίσι η πρώτη διμερής εμπορική συμφωνία, η οποία, ωστόσο, ενεργοποιήθηκε μόλις το 1970. Άλλωστε, όλη αυτή η περίοδος χαρακτηρίστηκε από τις αντιδράσεις των βορειοηπειρωτικών οργανώσεων και συλλόγων, οι οποίοι πίεζαν τις ελληνικές κυβερνήσεις να απέχουν από διαπραγματεύσεις με την Αλβανία.⁸¹

2.12 Η περίπτωση της Ρουμανίας

Η σοβιετική επιρροή, που εκδηλωνόταν κυρίως κατά τη πρώτη περίοδο του Ψυχρού πολέμου, επηρέαζε τις σχέσεις της Ελλάδας με τα κομμουνιστικά κράτη των Βαλκανίων. Ωστόσο, οι ελληνορουμανικές σχέσεις πέρασαν σχετικά γρήγορα σε πιο θετικό έδαφος, λόγω της έλλειψης αναθεωρητικών τάσεων από τις δύο χώρες, αλλά και της απουσίας κοινών συνόρων. Ήδη από το 1939 είχαν διακανονιστεί εκκρεμείς διμερείς οικονομικές διαφορές. Επίσης, ζητήματα τα οποία αφορούσαν τόσο στην εθνικοποίηση των ελληνικών περιουσιών όσο και στη λειτουργία του ραδιοφωνικού σταθμού του εκτός νόμου ΚΚΕ στη Ρουμανία θεωρούνταν ήσσονος σημασίας και δεν μπορούσαν να επιδράσουν αρνητικά στις διμερείς σχέσεις. Στο πλαίσιο αυτό, οι εμπορικές σχέσεις ανάμεσα στις δύο χώρες αποκαταστάθηκαν το 1954, ενώ οι διπλωματικές το 1956.⁸² Παράλληλα, με τη συμφωνία στις 25 Αυγούστου του 1959, κανονίστηκε το ζήτημα της αποζημίωσης των Ελλήνων υπηκόων για απώλειες κατά τη διάρκεια του πολέμου, η σύσταση μικτής επιτροπής για το ζήτημα των εθνικοποιημένων ελληνικών περιουσιών στη Ρουμανία και η εξαγορά ελληνικών ποταμόπλοιων.⁸³

Επιπλέον, σημαντικό στοιχείο αποτελούσε ο σχετικά αυτόνομος χαρακτήρας της ρουμανικής εξωτερικής πολιτικής έναντι της ΕΣΣΔ. Ωστόσο, η καχυποψία έναντι των βόρειων κρατών και ο ψυχροπολεμικός ρεαλισμός, που χαρακτήριζε τις κυβερνήσεις του Κ. Καραμανλή (1955-1963), καταδείχθηκαν στην επίσημη πρόταση του Ρουμάνου πρωθυπουργού, Κ. Στόικα (1908-1975), στις 10 Σεπτεμβρίου 1957 προς την Ελλάδα, τη Βουλγαρία, τη Γιουγκοσλαβία και την Τουρκία για τη σύγκληση διαβαλκανικής

⁸¹Ντάγιος, *Ελλάδα και Αλβανία, 50 χρόνια αμοιβαίας δυσπιστίας. Οι διμερείς σχέσεις και η εθνική ελληνική μειονότητα της Βορείου Ηπείρου, 1945 -1991*, σ. 265.

⁸²Εμμανουηλίδης, «Οι σχέσεις Ελλάδα και Βαλκανικών Κρατών την περίοδο 1945 -1974», στο: Εμμανουήλ Εμμανουηλίδης, *Η Ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια, 1974 – 1989*, σ. 40.

⁸³Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*, σ. 109.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

συνάντησης, με στόχο αφενός για τη σύναψη Συμφώνου Φιλίας, Συνεργασίας και μη Επίθεσης και αφετέρου την αποπυρηνικοποίηση των Βαλκανίων.⁸⁴ Η κατευθυνόμενη αυτή ρουμανική πρωτοβουλία αποσκοπούσε στην εξασθένιση του ρόλου του ΝΑΤΟ στην ευρύτερη περιοχή. Ο Καραμανλής απέρριψε τη ρουμανική πρόταση επισημαίνοντας ότι «περιοχαί γειτονικών χωρών χρησιμοποιούνται ως κρησφύγετα [...] ατόμων, τα οποία εισδύουν εις το ελληνικόν έδαφος [...] για να τραυματίσουν την ανεξαρτησίαν και να υποσκάσουν το νόμιμον πολίτευμα της χώρας».⁸⁵ Στο ίδιο πλαίσιο καχυποψίας κινήθηκαν και οι επόμενες ελληνικές κυβερνήσεις μέχρι το 1967.

3^η Ενότητα: Η πρόσληψη του εξ ανατολών κινδύνου για την ελληνική εξωτερική πολιτική κατά την περίοδο 1950 -1967

3.1 Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις μέχρι τον Ψυχρό Πόλεμο

Με την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης (24-07-1923), και παρά τις δύο συμφωνίες που επακολούθησαν για τη ρύθμιση των διαφόρων εκκρεμοτήτων, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις παρέμειναν σε ένταση. Η παρουσία, ωστόσο, ισχυρών κυβερνήσεων (Βενιζέλος - Κεμάλ) στις δύο χώρες και η διάθεση βελτίωσης των διμερών σχέσεων κατέληξαν στην υπογραφή Συμφωνίας «περί του τρόπου εφαρμογής της συνθήκης Λωζάννης περί πληθυσμών και της υπ'αρ.9 δηλώσεως»⁸⁶, ξεκινώντας έτσι μια διαδικασία προσέγγισης. Με τη Συνθήκη Φιλίας, Ουδετερότητας, Διαλλαγής και Διαιτησίας (Οκτώβριος 1930) και τις συνοδευτικές, εμπορικές συμφωνίες θεμελιωνόταν μια στρατιωτική, πολιτική και οικονομική συνεργασία μεταξύ των δύο χωρών, προμηνύοντας μια περίοδο φιλίας. Χαρακτηριστικό του κλίματος ήταν ότι οι δύο χώρες δρούσαν υποβοηθητικά η μία προς την άλλη αναφορικά με τις διεθνείς επιδιώξεις τους.⁸⁷ Η πολιτική

⁸⁴Λυκούργος Κουρκουβέλας, Η αντισταυροφορική εξωτερική πολιτική των κυβερνήσεων Καραμανλή και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1955-1963, Στο: Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (Επιμ.), *Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα*, Αθήνα: ΙΚΚ, Τόμος Β', 5-9 Ιουνίου 2007, σ. 76.

⁸⁵Κουρκουβέλας, Η αντισταυροφορική εξωτερική πολιτική των κυβερνήσεων Καραμανλή και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1955-1963, Στο: Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (Επιμ.), *Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα*, σ. 78/79.

⁸⁶Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1945 -1981*, σ. 188.

⁸⁷Θάνος Βερέμης, «Ο Κεμάλ, ο Βενιζέλος και το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας 1930», στο: *Πρόσωπα και Ιστορίες*, Εφημερίδα: Τα Νέα, 2020, διαθέσιμο στο: <https://www.tanea.gr/2020/10/30/people/o-kemal-o-venizelos-kai-to-ellinotourkiko-symfono-filias-1930/>

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

της ελληνοτουρκικής προσέγγισης εκφράστηκε περαιτέρω με σημαντικές συμφωνίες, όπως αυτή του Συμφώνου Εγγυήσεως (Σεπτέμβριος 1933), η οποία, σύμφωνα με τον Ε. Βενιζέλο, δημιουργούσε «αμυντική συμμαχία» σε περίπτωση που η Βουλγαρία «ήθελεν αυτή να παραβιάσει τα κοινά μας σύνορα».⁸⁸

Οι βαλκανικές χώρες, παράλληλα, διαβλέποντας πως η Κοινωνία των Εθνών αδυνατούσε να εγγυηθεί τη διατήρηση του status quo, προχώρησαν σε συσκέψεις για την επίτευξη ενός κοινού συστήματος ασφαλείας, το οποίο εκφράστηκε με την υπογραφή του Βαλκανικού Συμφώνου (Φεβρουάριος 1934) με τη συμμετοχή της Ελλάδας, της Τουρκίας, της Ρουμανίας και της Γιουγκοσλαβίας.⁸⁹ Ωστόσο, η ομαλή εφαρμογή του Συμφώνου καθοριζόταν από τη συναίνεση των Μεγάλων Δυνάμεων. Έτσι, όταν μεταβλήθηκε η ισορροπία ισχύος στην Ευρώπη, οι συμφωνίες της Βαλκανικής Συνεννοήσεως ουσιαστικά καταργήθηκαν και απέμενε ο άξονας Ελλάδας – Τουρκίας ως παράγοντας αποτροπής των φιλοδοξιών Ιταλίας και Βουλγαρίας. Με τον θάνατο του Κεμάλ (Νοέμβριος 1938) η τουρκική εξωτερική πολιτική διαφοροποιήθηκε, θέτοντας ως προτεραιότητα την άσκηση ηγετικού ρόλου στην περιοχή και επηρεάζοντας αναπόφευκτα τις ελληνοτουρκικές σχέσεις.

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η «επιτήδεια ουδέτερη» Τουρκία απέφυγε τον ορισμό πρεσβευτή στην εξόριστη ελληνική κυβέρνηση, αν και η Ελλάδα διατηρούσε τον πρεσβευτή της στην Άγκυρα.⁹⁰ Επιπλέον, επιβλήθηκαν σκληρά μέτρα στην ελληνική μειονότητα της Τουρκίας, με σημαντικότερα την υποχρεωτική επιστράτευση των χριστιανών σε τάγματα ασφαλείας και τον φόρο περιουσίας. Παράλληλα, η έντονη δυσανεξία στον αγροτικό πληθυσμό της Τουρκίας, η χειροτέρευση του επιπέδου ζωής, ο πληθωρισμός, αλλά και οι διεθνείς εξελίξεις ανάγκασαν τον πρόεδρο Ι. Ινονού να προχωρήσει σε στοιχειώδη φιλελευθεροποίηση, η οποία εκφράστηκε με την εισαγωγή διαδικασιών δημοκρατικοποίησης του πολιτικού συστήματος.⁹¹ Η ελληνική κοινότητα, εκμεταλλευόμενη τη συγκυρία αυτή, ανασυγκρότησε τους πολιτιστικούς συλλόγους της,

⁸⁸Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική*, 1945-1981, σ. 189.

⁸⁹Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική*, 1945-1981, σ. 194.

⁹⁰Συρίγος, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015 σ. 93.

⁹¹Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης, Αφεντούλης Θ. Λαγγίδης, *Μετακεμαλισμός*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2013, σ. 79.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

ενώ αναβαθμίστηκε τόσο η λειτουργία σχολείων όσο και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων και νοσοκομείων.

Οι ΗΠΑ, παράλληλα, προσβλέποντας στη διασφάλιση των συμφερόντων τους στην νοτιοανατολική Μεσόγειο, επιχειρούσαν να προσεταιριστούν τις δύο χώρες, παρέχοντας τους στρατιωτική και οικονομική αρωγή (Δόγμα Τρούμαν, 12-03-1947). Η πίεση των Αμερικανών είχε ως αποτέλεσμα την υπογραφή εμπορικής Συμφωνίας (Σεπτέμβριος 1948) μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, καθώς και τη σύσφιγξη των δεσμών των δύο χωρών με τη Γιουγκοσλαβία.⁹² Ο ρόλος των ΗΠΑ αναδείχθηκε και στην εκλογή του Αρχιεπισκόπου Αμερικής Αθηναγόρα στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινούπολης⁹³, εξέλιξη που εγκαινίασε μια νέα περίοδο για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και την ελληνική μειονότητα στην Τουρκία. Ο νέος πατριάρχης επεδίωξε με θέρμη να καταστεί ο ελληνισμός της Πόλης, με την οικονομική ευρωστία και τον πνευματικό δυναμισμό που τον χαρακτήριζε, διάυλος ελληνοτουρκικής συνεργασίας. Σε αυτό συνετέλεσαν και οι ελεύθερες εκλογές του 1950 στην Τουρκία, οι οποίες σήμαναν το τέλος της μονοκομματικής λειτουργίας του κράτους.

3.2 Σε ήρεμα νερά (1950-1954)

Στις αρχές της δεκαετίας του 1950, στην Ελλάδα απουσίαζε η αίσθηση κινδύνου και ανασφάλειας αναφορικά με την Τουρκία. Οι σχέσεις των δύο κρατών χαρακτηρίζονταν από αγαστή συνεργασία. Μάλιστα, είχε συσταθεί ήδη από το 1947 στην Αθήνα μια επιτροπή ελληνοτουρκικής συνεργασίας υπό τον Σ. Βενιζέλο, αντιπρόεδρο της Κυβερνήσεως, ενώ στην άλλη πλευρά, ο πρωθυπουργός Ισμέτ Ινονού τόνιζε την ανάγκη συνεννόησης και ενότητας των δύο χωρών.⁹⁴ Μάλιστα, σε άρθρο των Times του Λονδίνου αναφερόταν πως προτεραιότητα των Ελλήνων αξιωματούχων αποτελούσαν οι σχέσεις με την Τουρκία.⁹⁵ Σημαντική εξέλιξη αποτέλεσε και η υπογραφή της Μορφωτικής Συμφωνίας στην Άγκυρα

⁹²Αλέξης Αλεξανδρής, «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, 1923-1955», στο: *Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σ. 110-111.

⁹³Alexis Alexandris, *The Minority of Istanbul and Greek - Turkish Relations, 1918-1974*, Athens: Center for Asia Minor Studies, 1983, σ. 244-245.

⁹⁴John O. Iatrides, "Greece and the birth of containment: An American perspective", in: *The Balkans in the Cold War*, Svetozar Rajak, Konstantina Botsiou, Eirini Karamouzi, Evanthis Hatzivasileiou (eds.), σ. 76.

⁹⁵John O. Iatrides, "Greece and the birth of containment: An American perspective", in: *The Balkans in the Cold War*, Svetozar Rajak, Konstantina Botsiou, Eirini Karamouzi, Evanthis Hatzivasileiou (eds.), σ. 77.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

(20/04/1951), η οποία προέβλεπε την ίδρυση μορφωτικών ιδρυμάτων, τη δυνατότητα διεξαγωγής διαλέξεων ή μαθημάτων σε κάθε χώρα επί της ιστορίας και της γλώσσας της άλλης, την κυκλοφορία εντύπων, τη διοργάνωση συναυλιών και κυρίως την απάλειψη ανακριβειών από τα βιβλία.⁹⁶ Η τακτική της ήπιας πολιτικής ανάμεσα στις δύο πλευρές συνεχίστηκε και κορυφώθηκε τον Φεβρουάριο του 1952 με την επίσκεψη του αντιπροέδρου και υπουργού Εξωτερικών Σ. Βενιζέλου στην Άγκυρα. Παράλληλα, εκδηλώνονταν περιστατικά βύθισης ελληνικών αλιευτικών στο Αιγαίο από τουρκικά πλοία, με ελληνικές απώλειες τόσο σε ανθρώπινες ζωές όσο και σε περιουσίες. Ωστόσο, οι δύο κυβερνήσεις επιδεικνύοντας συμφιλιωτική διάθεση, υποβάθμιζαν τα γεγονότα, προσβλέποντας σε διακανονισμό.⁹⁷

Ανεξαρτήτως των ιστορικών αντιπαραθέσεων και διαφορών οι οποίες εξακολουθούσαν να υφίστανται ανάμεσα στους δύο λαούς διαχρονικά, σε αυτή την περίοδο, εμφανιζόταν μια σύγκλιση απόψεων και αγωνιών των πολιτικών και στρατιωτικών ελίτ των δύο χωρών αναφορικά με το ζήτημα της ασφάλειάς τους έναντι του συνασπισμού των γειτονικών κομμουνιστικών κρατών. Για την Τουρκία, εξάλλου, η αγωνία αυτή αποκτούσε μεγαλύτερη βαρύτητα, καθώς συνδεόταν με την άμεση γειτνίασή της με την Σοβιετική Ένωση. Η παράμετρος αυτή προξενούσε έντονες ανησυχίες και στους Αμερικάνους, οι οποίοι πείστηκαν τελικά για την αναγκαιότητα ένταξης της Τουρκίας και της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ.⁹⁸ Η αμοιβαιότητα συμφερόντων είχε ήδη συμβολιστεί και εκφραστεί ξεκάθαρα, τόσο μέσω της ταυτόχρονης ένταξης των δύο χωρών στο ΝΑΤΟ όσο και μέσω του δόγματος Τρούμαν. Μια τέτοια σύμπλευση έφθασε στο αποκορύφωμά της με τη σύναψη της Βαλκανικής Συμμαχίας του 1954.

3.3 Το «αγκάθι» της Κύπρου

Πολύ σύντομα όμως, η κατάσταση άλλαξε άρδην και τη βασική αιτία αποτέλεσε το Κυπριακό Ζήτημα. Ελλάδα και Τουρκία εισήλθαν σε μια φάση φαύλου κύκλου,

⁹⁶Εφημερίς της Κυβερνήσεως, 1^{ον} τεύχος, αριθμ. Φύλλου 103, Νόμος 2073, 18/04/1952.

⁹⁷John O. Iatrides, "Greece and the birth of containment: An American perspective", in: *The Balkans in the Cold War*, Svetozar Rajak, Konstantina Botsiou, Eirini Karamouzi, Evanthis Hatzivasileiou (eds.), σ. 79.

⁹⁸Timothy Sayle Andrews, *Enduring Alliance. A History of NATO and the postwar global order*, New York: Cornell University Press, 2019, σ. 79.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

ανταγωνισμού και εχθρότητας στη διάρκεια των επόμενων δεκαετιών. Ήδη με το δημοψήφισμα της Εθναρχίας, το οποίο διεξήχθη στην Κύπρο την 15 Ιανουαρίου του 1950, το 95,7% των Ελληνοκυπρίων είχε ταχθεί δημόσια υπέρ της ένωσης με την Ελλάδα. Ο πρωθυπουργός Αλ. Παπάγος προσέφυγε στον ΟΗΕ (24/08/1954), ζητώντας, μέσα από ιστορικά και δημογραφικά επιχειρήματα, την αυτοδιάθεση της Κύπρου. Η διεθνοποίηση του Κυπριακού διατάραξε βαθύτατα τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Η ισχυρή μονοκομματική κυβέρνηση Παπάγου φαίνεται πως υποτίμησε τις παρενέργειες που η εξέλιξη αυτή θα επέφερε μακροπρόθεσμα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις.⁹⁹ Αντιδρώντας, η Τουρκία αξίωσε είτε την επιστροφή της μεγαλονήσου σε αυτήν είτε τη διχοτόμησή της. Παράλληλα, ιδρύθηκε τουρκική εθνικιστική οργάνωση για τη διεκδίκηση της Κύπρου. Από την άλλη πλευρά, η Εθνική Οργάνωσις Κυπρίων Αγωνιστών (ΕΟΚΑ) ξεκίνησε τον Απρίλιο του 1955 ένοπλο αγώνα, επιδιώκοντας την ένωση με την Ελλάδα.

Το ίδιο διάστημα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και οι εταίροι του ΝΑΤΟ απέδιδαν μεγαλύτερη βαρύτητα στη γεωπολιτική θέση της Τουρκίας, λόγω της άμεσης γειτνιάσής της με την Σοβιετική Ένωση και, κατά συνέπεια, με τους μεγάλους στρατιωτικούς σχηματισμούς του Κόκκινου Στρατού στον Καύκασο. Η Αθήνα, από την άλλη, δεν έκρυβε τη δυσφορία της για τη στάση των Δυτικών, ειδικότερα των Αγγλοαμερικανών, ως προς την ανάδειξη της γειτονικής χώρας σε ακρογωνιαίο λίθο του δυτικού συστήματος ασφαλείας στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή της νοτιοανατολικής Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής.¹⁰⁰ Κάτι τέτοιο, άλλωστε, έδινε συγκριτικό πλεονέκτημα στην Άγκυρα έναντι της Αθήνας ως προς τη λήψη οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας από τις ΗΠΑ.

3.4 Τα Σεπτεμβριανά

Τα γεγονότα της 6^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 διεύρυναν την απόσταση μεταξύ των δύο χωρών. Τα «Σεπτεμβριανά» παρουσιάστηκαν ως «αυθόρμητες» εκδηλώσεις «αγανακτισμένων πολιτών» με επικεφαλής φανατικούς εθνικιστές φοιτητές, οι οποίοι συντονισμένα και με σχέδιο στράφηκαν με μένος εναντίον των Ελλήνων μειονοτικών στην

⁹⁹Ioannis Stefanidis, *Isle of Discord: Nationalism, Imperialism and the making of the Cyprus Problem*, New York: C. Hurst and Co. Publishers, 1999, σ. 269-272.

¹⁰⁰Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο*, σ. 93.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

Κωνσταντινούπολη. Οι υποκινητές χρησιμοποίησαν το Κυπριακό και την αποστροφή τους προς τους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς για να φανατίσουν τον λαό. Ελληνικά καταστήματα, εκκλησίες, εκπαιδευτικά ιδρύματα, ακόμα και νεκροταφεία καταστράφηκαν ή βεβηλώθηκαν, κειμήλια ανεκτίμητης αξίας χάθηκαν,¹⁰¹ με απώτερο σκοπό τον αφανισμό της ακμαίας ελληνικής κοινότητας. Η χρηματική αξία των καταστροφών δεν μπορεί να υπολογιστεί με ακρίβεια. Ωστόσο, μόνο οι καταστροφές στις εκκλησίες της Κωνσταντινούπολης ξεπερνούσαν, σύμφωνα με την έρευνα του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών (Νοέμβριος 1955), τα 150.000.000 δολάρια.¹⁰² Ο Τούρκος πρωθυπουργός Α. Μεντερές εξέφρασε τη βαθιά του λύπη, υποσχόμενος άμεσες αποζημιώσεις προς τους πληγέντες.¹⁰³

Η αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης υπήρξε υποτονική, εξαιτίας αφενός της κυβερνητικής κρίσης την οποία είχε επιφέρει η ασθένεια του πρωθυπουργού Παπάγου (απεβίωσε στις 4 Οκτωβρίου 1955), και αφετέρου της παρέμβασης των ΗΠΑ, οι οποίες κάλεσαν Αθήνα και Άγκυρα να επιδείξουν πνεύμα συμφιλίωσης, αποκαθιστώντας την ενότητα του ΝΑΤΟ. Με την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Καραμανλή (6 Οκτωβρίου 1955), η ελληνική κυβέρνηση σκλήρυνε τη στάση της, αποχωρώντας από τις νατοϊκές ασκήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο. Η Άγκυρα αναγκάστηκε να παράσχει ηθική ικανοποίηση, τιμώντας την ελληνική σημαία σε ειδική τελετή στην Σμύρνη, και να καταβάλει τελικά αποζημιώσεις, αν και πολύ μικρότερες από τις ελληνικές διεκδικήσεις.¹⁰⁴

3.5 Η περίοδος εξομάλυνσης

Την επόμενη τριετία και πλέον, εξαιτίας των Σεπτεμβριανών και της κυπριακής διαμάχης, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις έβαιναν διαρκώς επιδεινούμενες. Μάλιστα, υπήρξαν φόβοι ότι η Άγκυρα σχεδίαζε απόβαση στρατιωτικών μονάδων σε νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, προκειμένου να μπορεί να διαπραγματευτεί τη λύση του Κυπριακού με

¹⁰¹ Αλέξης Αλεξανδρής, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954 – 1987», στο: *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923 – 1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991, σ. 500.

¹⁰² Αλεξανδρής, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954 – 1987», στο: *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923 – 1987*, σ. 500.

¹⁰³ Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek - Turkish Relations, 1918 -1974*, σ. 259.

¹⁰⁴ Αλεξανδρής, «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, 1923-1955 στο: *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923 – 1987*, σ. 119.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

ευνοϊκότερους όρους.¹⁰⁵ Παράλληλα, η βρετανική κυβέρνηση επιχείρησε να δώσει μια νέα διάσταση στο Κυπριακό, με προσφορά νέου συντάγματος, η οποία συνοδεύτηκε από δήλωση ότι το οποίο δικαίωμα αυτοδιάθεσης θα είχε και ο τουρκικός πληθυσμός της Κύπρου. Ουσιαστικά, η Βρετανία με αυτό το σχέδιο υιοθετούσε την πρόταση της Άγκυρας, γνωστή ως *taksim* περί διχοτομήσεως της Κύπρου.¹⁰⁶ Άλλωστε, τόσο η Βρετανία όσο και οι ΗΠΑ είχαν αναβαθμίσει τον ρόλο της Τουρκίας, καθώς θεωρούσαν στη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία την Τουρκία ως την πλέον σθεναρή περιφερειακή δύναμη της περιοχής. Και οι δύο δυνάμεις αναγνώριζαν ότι λύση που δεν θα ικανοποιούσε την Άγκυρα δεν θα ήταν εφικτή.¹⁰⁷

Στο πλαίσιο αυτό, η κατάθεση του σχεδίου Μακμίλλαν (Ιούνιος 1958) προέβλεπε ένα είδος τριπλής συγκυριαρχίας Ελλάδας, Αγγλίας και Τουρκίας στην Κύπρο. Θα επρόκειτο για μια δυσλειτουργική δομή, με τη δημιουργία δύο ξεχωριστών κοινοτικών βουλών και ενός υπουργικού συμβουλίου με τη συμμετοχή Ελληνοκύπριων και Τουρκοκύπριων υπουργών σε αναλογία τεσσάρων προς δύο, ενώ ουσιαστικά απέφευγε την άσκηση της αυτοδιάθεσης.¹⁰⁸ Η απόρριψη του σχεδίου από την Αθήνα και η έκρηξη διακοινοτικής βίας στην Κύπρο προκάλεσαν ένα νέο κύμα ανθελληνικών εκδηλώσεων στην Κωνσταντινούπολη,¹⁰⁹ με αποτέλεσμα να αυξηθεί ο αριθμός των Ελλήνων οι οποίοι εγκατέλειπαν την Πόλη, ξεπουλώντας τις περιουσίες τους.¹¹⁰

Ωστόσο, συνεκτικό παράγοντα στις σχέσεις των δύο χωρών αποτελούσε η ανάγκη για την ανάπτυξη των οικονομιών τους και η ασφάλεια απέναντι στον αντίπαλο συνασπισμό.¹¹¹ Χαρακτηριστικά, οι δύο χώρες, κατά τη διάρκεια των ετήσιων διασκέψεων των κρατών μελών του ΝΑΤΟ, ακολουθούσαν κοινή γραμμή ως προς το θέμα της οικονομικής ενίσχυσης των ασθενέστερων μελών της Συμμαχίας. Το 1958 συνεργάστηκαν με την παρουσίαση κοινών θέσεων για τα αγροτικά προϊόντα, στη διάρκεια των

¹⁰⁵ Αλεξανδρή, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954 – 1987», στο: *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923 – 1987*, σ. 505.

¹⁰⁶ Άγγελος Συρίγος, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, σ. 141.

¹⁰⁷ Δημήτρης Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα και Τουρκία, 1950-1959, Η χαμένη προσέγγιση*, Αθήνα: Ροές, 1989, σ. 119-120.

¹⁰⁸ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960: Η Συνταγματική Πτυχή*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998, σ. 97-101.

¹⁰⁹ Αλεξανδρή, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954 – 1987», στο: *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923 – 1987*, σ. 506.

¹¹⁰ Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek - Turkish Relations, 1918 -1974*, σ. 259.

¹¹¹ Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο*, σ. 95.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

διαπραγματεύσεων στα πλαίσια του Οργανισμού Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας, με αντικείμενο τη σύσταση μιας ευρωπαϊκής ζώνης ελεύθερων συναλλαγών.¹¹² Τέλος, στο περιθώριο της τελευταίας διπλωματικής μάχης στα Ηνωμένα Έθνη τον Δεκέμβριο του 1958, οι δύο πλευρές ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις προκειμένου να βρεθεί μια κοινά αποδεκτή λύση στο ζήτημα της Κύπρου.

3.6 Οι Συμφωνίες Ζυρίχης – Λονδίνου

Τον Φεβρουάριο του 1959, οι ελληνοτουρκικές συνομιλίες μεταφέρθηκαν σε επίπεδο κορυφής στη Ζυρίχη (5-11 Φεβρουαρίου 1959), χωρίς την παρουσία της Βρετανίας.¹¹³ Η οικονομική ύφεση, η επιβολή αντιδυτικού καθεστώτος στο Ιράκ, αλλά και η πίεση των νατοϊκών συμμάχων και κυρίως των Αμερικανών, δικαιολογούσαν τη μεταστροφή της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, καθώς και ο φόβος αποχώρησης της Ελλάδας από το ΝΑΤΟ και η πιθανότητα συγκρότησης μετώπου με τη συμμετοχή της Ελλάδας, της Γιουγκοσλαβίας, αλλά της βραχύβιας Ηνωμένης Αραβικής Δημοκρατίας (συγχώνευση Αιγύπτου και Συρίας), απειλούσαν την Άγκυρα με γεωστρατηγική απομόνωση.¹¹⁴

Οι πρωθυπουργοί της Ελλάδας και της Τουρκίας υπέγραψαν στη Ζυρίχη συμφωνίες κατά τα πρότυπα της συνθήκης ιδρύσεως της Αυστρίας, η οποία απέκλειε την ένωσή της με την Γερμανία. Η Συμφωνία της Ζυρίχης περιλάμβανε τρεις ξεχωριστές συνθήκες: τη Συνθήκη Εγκαθίδρυσης, με την οποία προβλεπόταν η δημιουργία δύο βρετανικών βάσεων στην Κύπρο, Συνθήκη Συμμαχίας, με την οποία προβλεπόταν η στάθμευση στρατιωτικών δυνάμεων της Ελλάδας και της Τουρκίας στο νησί, και Συνθήκη της Εγγυήσεως, με την οποία παρέχονταν εγγυήσεις ανεξαρτησίας της Κύπρου, επιτρέποντας, παράλληλα, τη συμμετοχή της σε διεθνείς οργανισμούς μαζί με τις τρεις Εγγυήτριες Δυνάμεις (Ελλάδα, Τουρκία και Ηνωμένο Βασίλειο). Στη Διάσκεψη του Λονδίνου (17-19 Φεβρουαρίου 1959) υπεγράφη Πρωτόκολλο για την παραμονή στην Κύπρο των δύο βρετανικών βάσεων. Οι Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου ήταν αποτέλεσμα αμοιβαίου διπλωματικού συμβιβασμού

¹¹²Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο*, σ. 95.

¹¹³Συρίγος, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, σ. 144.

¹¹⁴Συρίγος, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, σ. 144.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

των τριών εμπλεκόμενων κρατών. Για την Ελλάδα απομακρυνόταν η ιδέα της ενώσεως, για την οποία αγωνιζόταν η ΕΟΚΑ, ενώ για την Τουρκία η ιδέα της διχοτόμησης της νήσου. Η Βρετανία θα διατηρούσε μόνο στρατιωτικές βάσεις στο νησί, παραδίδοντας στην Κυπριακή Δημοκρατία το μεγαλύτερο τμήμα του εδάφους. Η εξέλιξη αυτή σήμαινε για τους Ελληνοκύπριους ότι οι εθνικοί τους πόθοι δεν εκπληρώθηκαν, σε αντίθεση με τους Τουρκοκύπριους οι οποίοι έδειχναν ικανοποίηση και επιχείρησαν να διαφυλάξουν τα κεκτημένα των δύο Συμφωνιών.¹¹⁵

Οι Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου δημιουργούσαν την Κυπριακή Δημοκρατία και επέφεραν προσωρινή ειρήνη στο νησί, ωστόσο ήταν περίπλοκες και προκαλούσαν προβληματισμό ως προς το μακροπρόθεσμο μέλλον της Κύπρου, καθώς σύμφωνα με το Σύνταγμα της νέας Κυπριακής Δημοκρατίας, παραχωρούνταν εκτεταμένες αρμοδιότητες στον Τουρκοκύπριο Αντιπρόεδρο και δυσανάλογα ποσοστά εκπροσώπησης των Τουρκοκυπρίων στα όργανα του κράτους. Η κυβέρνηση Καραμανλή είχε προειδοποιήσει σχετικά τον Αμερικάνο πρέσβη στην Αθήνα ότι η αναγνώριση υπερβολικών δικαιωμάτων στην τουρκοκυπριακή μειονότητα του νησιού θα δυσχέραινε τη βιωσιμότητα του ίδιου του κυπριακού κράτους.¹¹⁶

3.7 Η αναθέρμανση των διμερών σχέσεων

Με την (προσωρινή, όπως αποδείχτηκε) διευθέτηση του Κυπριακού Ζητήματος, η Ελλάδα και η Τουρκία επικεντρώθηκαν σε αμιγώς διμερή θέματα. Στην κατεύθυνση αυτή ο Καραμανλής, συνοδευόμενος από τον Αβέρωφ, πραγματοποίησε επίσημη επίσκεψη στην Άγκυρα, προσβλέποντας στην ανοικοδόμηση κλίματος εμπιστοσύνης στην ομογένεια, η οποία εμφανιζόταν μετέωρη μετά τα Σεπτεμβριανά. Σημαντικό βήμα αποτέλεσε και η συγγραφή έκθεσης δίχως δεσμευτικό χαρακτήρα από τους πρέσβεις των δύο χωρών (Μπίτσιος και Κουνεράλπ), οι οποίοι κατέγραψαν τις μεταξύ των δύο χωρών διαφορές, όπως οι αποζημιώσεις για τις ελληνικές περιουσίες στα Σεπτεμβριανά, η διάλυση ανθελληνικών σωματείων, η εφαρμογή της Μορφωτικής Συμφωνίας, η αλιεία στο Αιγαίο

¹¹⁵Συρίγος, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, σ. 144.

¹¹⁶FRUS, 1958-1960, Eastern Europe Region, Soviet Union, Cyprus, Volume X, Part 1, doc. 320.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

κ.ά..¹¹⁷ Το στρατιωτικό πραξικόπημα τον Μάιο του 1960, αν και διάκοψε προσωρινά τον επίσημο διάλογο Ελλάδας και Τουρκίας, αξιολογήθηκε θετικά από την ελληνική κυβέρνηση, καθώς συνδυάστηκε με την παραπομπή σε δίκη του Μεντερές και άλλων πρώην αξιωματούχων, με κατηγορητήριο που συμπεριλάμβανε και τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου.¹¹⁸

Παρά την επίσκεψη του νέου υπουργού Εξωτερικών της Τουρκίας Σ. Σαρπέρ τον Οκτώβριο του 1960 στην Ελλάδα¹¹⁹, οι συνθήκες διαβίωσης της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη δεν βελτιώθηκαν, ενώ οι σχέσεις Αθήνας-Άγκυρας δοκιμάζονταν από μικροεπεισόδια. Χαρακτηριστική είναι η προσέγγιση Τούρκων το 1961 στο Καστελόριζο και η βύθιση ελληνικού πετρελαιοκίνητου σκάφους από τουρκικό περιπολικό στα ελληνικά χωρικά ύδατα.¹²⁰ Παράλληλα, η Άγκυρα έθετε μειονοτικό ζήτημα για τους μουσουλμάνους σε Κω και Ρόδο. Ωστόσο, το οικουμενικό Πατριαρχείο, εκμεταλλευόμενο τη σχετική ύφεση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, επαναβεβαίωσε την επιρροή του στους κόλπους της Ορθοδοξίας. Στην Πανορθόδοξη Συνδιάσκεψη της Ρόδο το 1961 (24 Σεπτεμβρίου - 1 Οκτωβρίου), το Οικουμενικό Πατριαρχείο διεκδίκησε την πνευματική ηγεσία των Ορθοδόξων στη σύγχρονη εποχή.¹²¹

3.8 Νέες αναταράξεις στο Κυπριακό

Οι Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου επηρέαζαν ουσιαδώς τη λειτουργία της Κυπριακής Δημοκρατίας, καθώς την εξαρτούσαν από τις τρεις Εγγυήτριες Δυνάμεις, οι οποίες σε περίπτωση μη κοινής δράσης, είχαν τη δυνατότητα να ενεργήσουν μονομερώς, σημείο το οποίο η Άγκυρα εκμεταλλεύτηκε το 1974 για να εισβάλει στην Κύπρο. Σημαντική δυσλειτουργία προερχόταν και από το δικαίωμα της οριστικής αρνησικυρίας το οποίο διατηρούσαν τόσο ο Ελληνοκύπριος Πρόεδρος όσο και ο Τουρκοκύπριος Αντιπρόεδρος. Η άσκηση του δικαιώματος αυτού από τον καθένα ξεχωριστά ή από κοινού αποτελούσε τροχοπέδη στη λήψη αποφάσεων σε θέματα άμυνας και ασφάλειας, καθώς και στη

¹¹⁷ Αλεξανδρής, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954 – 1987», στο: *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923 – 1987*, σ. 507/508.

¹¹⁸ Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek - Turkish Relations, 1918 -1974*, σ. 276.

¹¹⁹ Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek - Turkish Relations, 1918 -1974*, σ. 276.

¹²⁰ Συρίγος, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, σ.149.

¹²¹ Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek - Turkish Relations, 1918 -1974*, σ. 277/278.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

λειτουργία του κρατικού μηχανισμού.¹²² Για να λειτουργήσει και να μακροημερεύσει η νεοσύστατη δημοκρατία χρειαζόταν ισχυρή βούληση συνύπαρξης και συνεργασίας, με ταυτόχρονο παραμερισμό των εκατέρωθεν εθνικών πόθων. Σύντομα αποδείχθηκε ότι η προϋπόθεση αυτή έλειπε.

Η επόμενη κρίση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις σημειώθηκε στα τέλη του 1963. Ο Μακάριος αποφάσισε να προβεί στην αναθεώρηση του Συντάγματος, και συγκεκριμένα στην αναθεώρηση 13 σημείων του, καθώς έκρινε πως διατάρασσαν την ομαλή λειτουργία του νέου κράτους.¹²³ Τον Νοέμβριο του 1963, δίχως την ελληνική συναίνεση, υπέβαλε υπόμνημα με συγκεκριμένες προτάσεις, τόσο στους πρωθυπουργούς των Εγγυητριών Δυνάμεων, όσο και στον Τουρκοκύπριο Αντιπρόεδρο. Ωστόσο, η αναθεώρηση δεν έγινε αποδεκτή από την τουρκοκυπριακή μεριά. Η Αθήνα, από την άλλη, εξέφρασε έντονο προβληματισμό, καθώς δεν επιθυμούσε την επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, εξέλιξη που θα είχε επιζήμιες επιπτώσεις τόσο στη θέση της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης όσο και στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Για την ελληνική κυβέρνηση η αναθεώρηση των διατάξεων του Συντάγματος όφειλε να προκύψει κατόπιν συνεννόησης των ενδιαφερόμενων μερών.¹²⁴

Μια σειρά από αιματηρά επεισόδια ανάμεσα στις δύο κοινότητες, τα οποία ξέσπασαν τα Χριστούγεννα του 1963 και συνοδεύτηκαν από τουρκικές απειλές για στρατιωτική επέμβαση, ανάγκασαν την Αθήνα να ζητήσει την αμερικανική συνδρομή για τη διευθέτηση του ζητήματος. Ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών επικοινώνησε άμεσα με τον Αμερικάνο πρόεδρο στην Αθήνα, καθώς η παντελής έλλειψη εμπιστοσύνης χαρακτήριζε πλέον τις ελληνοτουρκικές σχέσεις.¹²⁵ Ο Αμερικανός υπουργός Εξωτερικών Ντιν Ρασκ (Dean Rusk) ζήτησε από τις δύο πλευρές να επιδείξουν αυτοσυγκράτηση.¹²⁶ Για την Ουάσιγκτον έπρεπε πάση θυσία να αποφευχθεί ένας ελληνοτουρκικός πόλεμος. Άλλωστε,

¹²²Συρίγος, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, σ. 150-151.

¹²³FRUS, 1961-1963, doc. 297.

¹²⁴Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών, (Κυπριακό, 1950-1963)*, Τόμος Β', Αθήνα: Εστία, 1981, σ. 316-329.

¹²⁵Jan Koura, *Διχοτομημένη νήσος, Ψυχρός Πόλεμος και Κυπριακό την περίοδο 1960-1970*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2021, σ. 102.

¹²⁶Koura, *Διχοτομημένη νήσος, Ψυχρός Πόλεμος και Κυπριακό την περίοδο 1960-1970*, σ. 104.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

η σοβιετική πλευρά είχε διαμηνύσει στον Μακάριο ότι πιθανή τουρκική επίθεση εναντίον της Κύπρου, δεν θα άφηνε αδιάφορη τη Μόσχα.¹²⁷

Η νέα κυπριακή κρίση σηματοδότησε την ενεργότερη ανάμειξη των ΗΠΑ στο Κυπριακό, καθώς η Ουάσιγκτον επεδίωκε να διαφυλάξει τις διόδους διακίνησης του πετρελαίου από τα κράτη της Μέσης Ανατολής, τη στιγμή που η Σοβιετική Ένωση ανέπτυσε ιδιαίτερες σχέσεις με αραβικές χώρες.¹²⁸ Πιθανή πολεμική αντιπαράθεση μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας θα διαρρήγνυε τη νατοϊκή συνοχή στη νοτιοανατολική πτέρυγα, δίνοντας τη δυνατότητα στην ΕΣΣΔ να προωθήσει περαιτέρω τα συμφέροντά της. Έτσι, ο Αμερικανός πρόεδρος Λ. Τζόνσον (1908-1973) ανέλαβε πρωτοβουλίες για την επίλυση του Κυπριακού, εντός του πλαισίου του ΝΑΤΟ. Την αμερικανική παρέμβαση θα απέρριπτε σταθερά ο Μακάριος. Τελικά, με το ψήφισμα 186/1964 του ΟΗΕ, αναγνωρίστηκε η νομιμότητα της κυπριακής κυβέρνησης και αποφασίστηκε η ανάπτυξη ειρηνευτικής δύναμης για την περιφρούρηση της ασφάλειας και της ειρήνης στο νησί.¹²⁹

Ωστόσο, οι τουρκικές απειλές για στρατιωτική επέμβαση στην Κύπρο, συνεχίστηκαν κατά τη διάρκεια του 1964. Μάλιστα, η τουρκική Εθνοσυνέλευση, με ψήφισμα της στις 16 Μαρτίου 1964, εξουσιοδότησε την κυβέρνηση του Ινονού να αποστείλει στο νησί στρατεύματα, όταν αυτό κρινόταν αναγκαίο.¹³⁰ Η κατάσταση φάνηκε να κλιμακώνεται ακόμα περισσότερο, όταν τον Ιούνιο του 1964 έγινε γνωστό ότι η Τουρκία προετοιμαζόταν για άμεση στρατιωτική επέμβαση στην Κύπρο. Η παρέμβαση του Αμερικανού προέδρου μέσω αυστηρού μηνύματος προς τον Τούρκο πρωθυπουργό Ινονού απέβη καθοριστική, δεδομένου ότι ο πρωθυπουργός ο Γ. Παπανδρέου είχε εκφράσει ξεκάθαρα την πρόθεση της Αθήνας να απαντήσει στρατιωτικά σε περίπτωση τουρκικής επίθεσης. Παράλληλα, ο Αμερικανός πρέσβης στην Άγκυρα (Ρ. Χέιρ), με δραματικό ύφος ζητούσε από την Ελλάδα να συναινέσει σε ορισμένες παραχωρήσεις.¹³¹

¹²⁷Νίκος Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2008, σ. 99 – 100.

¹²⁸Βαγγέλης Κουφουδάκης, «Η Κύπρος και οι Υπερδυνάμεις 1960-1979», στο: *Κύπρος, Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, επιμέλεια: Γιώργος Τενεκίδης, Γιάννος Κρανιδιώτης, Αθήνα: Εστία, 2000 σ. 368.

¹²⁹Συρίγος, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, σ. 160.

¹³⁰Hulya Demir – Ridvan Akar, *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης*, μετάφραση Γ. Τοπτσόγλου Αθήνα: Τσουκάτου, 2004, σ. 43.

¹³¹FRUS, 1964-1968, doc. 50.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

Για την Ελλάδα, η τουρκική επιθετικότητα και η απειλή ασφαλείας είχαν αρχίσει να σχηματοποιούνται και να καθίστανται πλέον σαφείς. Για την κυβέρνηση Παπανδρέου, η παρουσία του Μακάριου αποτελούσε παράγοντα που περιέπλεκε την κατάσταση. Την άποψη αυτή συμμερίζονταν και οι Αμερικανοί. Μάλιστα, από ένα σημείο και μετά, η ελληνική πλευρά δεν αντιμετώπιζε το Κυπριακό αποκλειστικά ως ελληνοτουρκικό πρόβλημα, αλλά ως θέμα το οποίο άπτονταν του ίδιου του διεθνούς δικαίου, καθώς η τουρκική στάση εκλαμβάνονταν ως καταπάτηση της κυριαρχίας ενός αναγνωρισμένου από τον Ο.Η.Ε κράτους και του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης της ελληνοκυπριακής πλειονότητας.¹³²

3.9 Οι απελάσεις των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης

Η αδυναμία της Τουρκίας να αποδιεθνοποιήσει το Κυπριακό Ζήτημα προκαλούσε αναβρασμό στην εσωτερική πολιτική σκηνή. Η αντιπολίτευση απαιτούσε σκληρότερη πολιτική, ενώ ο τουρκικός Τύπος στρεφόταν εναντίον της ελληνικής μειονότητας.¹³³ Η κυβέρνηση Ινονού επεδίωκε να πιέσει την Αθήνα να αναθεωρήσει την πολιτική της στο Κυπριακό, υπενθυμίζοντάς της την ευάλωτη θέση των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης.¹³⁴ Καλλιεργήθηκε, έτσι, το έδαφος, ώστε να δικαιολογηθεί η προμελετημένη απέλαση των μειονοτικών που διέθεταν την ελληνική υπηκοότητα. Για την Τουρκία, η ενέργεια αυτή αποτελούσε ένα είδος αντίδρασης έναντι της απομόνωσης, στην οποία είχε βρεθεί το 1963 εντός των μηχανισμών του ΝΑΤΟ, καθώς είχαν απορριφθεί τα σχέδιά της για εισβολή στην Κύπρο.

Αναζητώντας επίφαση νομιμότητας στις ενέργειές της, η Άγκυρα κατήγγειλε μονομερώς (16/03/1964) τη Σύμβαση Εγκατάστασης, Εμπορίου και Ναυτιλίας του 1930 ως αναντίστοιχη προς τις παρούσες συνθήκες, και συνειδητά εφάρμοσε ένα σχέδιο το οποίο προέβλεπε τις απελάσεις Ελλήνων (επιχειρηματιών, εκπαιδευτικών, κληρικών) με μεγάλη οικονομική επιφάνεια. Το μέτρο της απέλασης, αν και εφαρμοζόταν σε άτομα που οι

¹³²Ιωάννης Σακκάς, Το Κυπριακό, 1950-66, στο Ιωάννης Σακκάς: *Η Ελλάδα στη Μεσόγειο, 1950-2004*, [Προπτυχιακό εγχειρίδιο], Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2015, σ. 67, διαθέσιμο στο: <https://hdl.handle.net/11419/5108>.

¹³³Σακκάς, Το Κυπριακό, 1950-66, στο Ιωάννης Σακκάς: *Η Ελλάδα στη Μεσόγειο, 1950-2004*, σ. 33-41.

¹³⁴Samim Akgonul, *The minority concept in the Turkish Context: Practices and Perceptions in Turkey, Greece and France*, Leyden: BRILL, 2013, σ. 82.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

τουρκικές αρχές θεωρούσαν επικίνδυνα για την ασφάλεια της χώρας, στην πραγματικότητα αφορούσε ολόκληρη την ελληνική κοινότητα της Κωνσταντινούπολης.¹³⁵ Στη συνέχεια, το μέτρο επεκτάθηκε ακόμη και στους απλούς Έλληνες υπηκόους, με την κατηγορία της παράνομης εξαγωγής συναλλάγματος και της χρηματοδότησης των Ελληνοκυπρίων.

Αναμφίβολα, η Τουρκία επιχειρούσε να οικειοποιηθεί την περιουσία των πλούσιων Ελλήνων, αλλά και να εκφοβίσει την ελληνική μειονότητα,¹³⁶ προσβλέποντας στην επιβολή των δικών της όρων σε επικείμενες διαπραγματεύσεις με την Ελλάδα για το Κυπριακό.¹³⁷ Προς αυτή την κατεύθυνση εντάσσεται και η αυξανόμενη πίεση προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Αρχικά, καταγγέλθηκαν οι εξωτερικές σχέσεις του Πατριαρχείου, ενώ από το ακαδημαϊκό έτος 1963-1964, αποκλειστικά Τούρκοι υπήκοοι μπορούσαν να φοιτήσουν στη Θεολογική σχολή της Χάλκης. Ταυτόχρονα, απελάθηκαν μαθητές με ξένη υπηκοότητα, ενώ έκλεισε το πατριαρχικό τυπογραφείο, το οποίο λειτουργούσε από το 1672.¹³⁸ Τα μέτρα εναντίον του Πατριαρχείου ξεσήκωσαν διεθνή κατακραυγή, καθώς τέθηκαν ζητήματα σεβασμού των θρησκευτικών ελευθεριών. Ωστόσο, αυξήθηκε ο αριθμός των ομογενών που εγκατέλειψαν μόνιμα την Κωνσταντινούπολη, με τον αριθμό τους να ξεπερνάει τις 30.000.¹³⁹

Το σχέδιο για την απέλαση των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, το οποίο περιλάμβανε και την κατάσχεση των περιουσιών τους, είχε αρχίσει να εκπονείται ήδη από το 1957. Στην οργάνωσή του μάλιστα, συνέβαλαν δυο εκ των σημαντικότερων προσωπικοτήτων του τουρκικού πολιτικού σκηνικού: ο Τ. Μπαγιάρ (1883-1986) και ο Ι. Ινονού (1884-1973), οι οποίοι διαχρονικά πρωταγωνιστούσαν στις διώξεις εναντίον των τοπικών μειονοτήτων στην Τουρκία. Υπό το πρίσμα της ιδεολογικής βάσης στην οποία στηρίχτηκε ανέκαθεν η Άγκυρα και που αφορούσε την οριστική εξάλειψη των πληθυσμών εκείνων, που σύμφωνα με κάποια συγκεκριμένα, πολιτιστικά στοιχεία δεν θεωρούνταν αμιγώς «τουρκικοί», οι απελάσεις των Ελλήνων της Πόλης, της Τενέδου και της Ίμβρου

¹³⁵Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek - Turkish Relations, 1918 -1974*, σ. 281/282.

¹³⁶Συρίγος, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, σ. 165.

¹³⁷Demir – Akar, *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης*, σ. 73-74.

¹³⁸Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek - Turkish Relations, 1918 -1974*, σ. 299.

¹³⁹Αλεξανδρή, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954 – 1987», στο: *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923 – 1987*, σ. 265.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

ήταν προδιαγεγραμμένες και ανεξάρτητες από τις εξελίξεις στην Κύπρο. Η αντίδραση της Ελλάδας θα μπορούσε εκληφθεί ως υποτονική και αδιάφορη ως προς τη συγκεκριμένη εξέλιξη,¹⁴⁰ γεγονός που δικαιολογούνταν από την τότε κυρίαρχη αντίληψη περί έθνους-κράτους, σύμφωνα με την οποία η παρουσία διαφόρων μειονοτήτων λειτουργούσε αποσταθεροποιητικά, οπότε η εξάλειψη τους θα διευκόλυνε την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής. Η ίδια αρχή εφαρμόστηκε και στην περίπτωση των ελληνικών πληθυσμών της Βορείου Ηπείρου, της Αιγύπτου και της Παρευξείνιας Ζώνης.¹⁴¹

3.10 Η τριετία 1965-1967

Κατά την περίοδο 1965-66 έλαβαν χώρα μυστικές συνομιλίες ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία για το Κυπριακό με την υποστήριξη των Αμερικάνων, οι οποίοι σταθερά επιδίωκαν τη μέγιστη δυνατή αποκλιμάκωση της έντασης μεταξύ των δύο κρατών. Ωστόσο, η κρίση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, η οποία συνεπαγόταν έντονες απειλές για την ελληνική ασφάλεια, δεν είχε κοπάσει. Στα τέλη του 1967, όταν το δικτατορικό καθεστώς των συνταγματαρχών ήλεγχε την εξουσία, η κατάσταση κατέστη και πάλι ιδιαίτερα επισφαλής, καθώς η Τουρκία απέκλεισε εντελώς το ενδεχόμενο της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Μάλιστα, μετά από μια επίθεση των ελληνοκυπριακών δυνάμεων, υπό το στρατηγό Γρίβα, σε τουρκοκυπριακό θύλακα τον Νοέμβριο του 1967, η Τουρκία απέστειλε τηλεσίγραφο στην Ελλάδα, ζητώντας να αποσύρει τη μεραρχία την οποία είχε εγκαταστήσει τα προηγούμενα χρόνια στο νησί. Η χούντα των Αθηνών, πιεζόμενη από τον αμερικανικό παράγοντα, προέβη στην ενέργεια αυτή, με αποτέλεσμα να αποδυναμωθεί καθοριστικά η ελληνική θέση στο νησί. Το δικτατορικό καθεστώς θεωρούσε ότι το ενδεχόμενο μιας ελληνοτουρκικής ένοπλης σύρραξης θα λειτουργούσε αποσταθεροποιητικά για την βιωσιμότητα του.

Συμπεράσματα

Μετά το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου το 1949, οι νικητές εστίασαν το κέντρο βάρους των ζητημάτων ασφάλειας προς τον Βορρά. Μια τέτοια θεώρηση, άλλωστε, στο

¹⁴⁰Νικόλαος Ουζούνoglou, «Οι απελάσεις του 1964-65», 23 Μαρτίου 2014, διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/society/759427/oi-apelaseis-toy-1964-65/>.

¹⁴¹Νικόλαος Ουζούνoglou, «Οι απελάσεις του 1964-65», 23 Μαρτίου 2014, διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/society/759427/oi-apelaseis-toy-1964-65/>.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

πλαίσιο των σχεδιασμών της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ήταν άμεσα συνυφασμένη με τη γενικότερη ιδεολογική και ένοπλη αντιπαράθεση που είχε έντονα αναδειχθεί εντός της ελληνικής κοινωνίας στη δεκαετία του 1940. Έτσι, με βάση τα έντονα τραυματικά βιώματα του εμφύλιου σπαραγμού για τις αντικομμουνιστικές, πολιτικές ελίτ, που εξασφάλισαν οριστικά την εξουσία στην Αθήνα, οι βόρειοι γείτονες της Ελλάδας θεωρούνταν ως ο παράγοντας που εγκυμονούσε τους μεγαλύτερους κινδύνους για την ασφάλεια της χώρας. Κάτι τέτοιο, εξάλλου, είχε συνδεθεί από την περίοδο ακόμη του Εμφυλίου με το ζήτημα της προβολής της ιδέας περί «μακεδονικής μειονότητας» στο βόρειο τμήμα της ελληνικής επικράτειας, ιδιαίτερα από την πλευρά του Βελιγραδίου, για το χρονικό διάστημα που αυτό παρέμενε στο σοβιετικό στρατόπεδο

Προϊόντος του χρόνου, το καθεστώς του Τίτο υιοθετούσε μια ρητορική υποβάθμισης αναφορικά με το ζήτημα της «μακεδονικής μειονότητας» εντός της Γιουγκοσλαβίας, έστω και αν αυτό συντηρούνταν σε λανθάνουσα μορφή από ορισμένους κύκλους και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960. Παράλληλα, η ρήξη Στάλιν – Τίτο συνετέλεσε στο να καλλιεργηθεί μια σύγκλιση ανάμεσα σε Αθήνα και Βελιγράδι, η οποία μετρίαζε την ανασφάλεια της Ελλάδας στα ελληνογιουγκοσλαβικά σύνορα. Η Γιουγκοσλαβία εμφανιζόταν να αναπτύσσει σταθερές και θετικές σχέσεις με την Ελλάδα. Το ζήτημα της επιστροφής των παιδιών τα οποία είχαν μεταφερθεί σε γιουγκοσλαβικό έδαφος κατά την εποχή του Εμφυλίου από αντάρτες του ΔΣΕ, αντιμετωπίστηκε σχετικά εύκολα, ενώ η προσέγγιση μεταξύ των δύο χωρών προωθήθηκε τόσο με τα Βαλκανικά Σύμφωνα του 1953-1954 όσο και με τις σχετικές μεθοδεύσεις Αμερικάνων και Βρετανών, οι οποίοι έκριναν ότι η Γιουγκοσλαβία θα μπορούσε να αποτελέσει ένα είδος αντίβαρου έναντι των Σοβιετικών στη νοτιοανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια. Αυτό, στην αγγλοσαξονική γεωπολιτική σκέψη, συνδυάστηκε με την παρουσία της Ελλάδας και της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ.

Η περίπτωση της Βουλγαρίας, φαινόταν περισσότερο σύνθετη. Η Σόφια βρισκόταν σταθερά στη σφαίρα επιρροής της Μόσχας και δεν έδειχνε διάθεση διεκδίκησης κάποιας μορφής ανεξαρτησίας έναντι της Σοβιετικής Ένωσης. Η Αθήνα, ήδη μετά το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου, είχε εκφράσει έντονους φόβους αναφορικά με το ζήτημα των συνόρων μεταξύ των δύο κρατών. Ο φόβος αυτός αποτελούσε απόρροια των προπολεμικών

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

αντιπαράθεσων οι οποίες υπήρχαν μεταξύ των δύο χωρών ήδη από τις αρχές του εικοστού αιώνα, λαμβάνοντας υπόψη τόσο την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα και των Βαλκανικών Πολέμων όσο και την εμπειρία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όταν η Βουλγαρία είχε καταλάβει τμήματα της ελληνικής επικράτειας. Η ανησυχία των Αθηνών στην περίπτωση της Βουλγαρίας ήταν συνυφασμένη με τον γενικότερο φόβο για τον πανσλαβισμό, ο οποίος είχε αναπτυχθεί ήδη από τον 19ο αιώνα και τροφοδοτούταν από την ιδεολογική αντιπαράθεση των δύο κρατών, εξαιτίας του Ψυχρού Πολέμου. Ωστόσο, περίπου από τα μέσα της δεκαετίας του 1950, παρατηρείται μια τάση εξομάλυνσης των διμερών σχέσεων. Η διευθέτηση του ζητήματος των αποζημιώσεων της Βουλγαρίας προς την Ελλάδα το 1964, εκκρεμότητα που χρονολογούνταν ήδη από τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αποτέλεσε απτό αποτέλεσμα της διάθεσης αυτής. Ταυτόχρονα, οι εξελίξεις γύρω από το Κυπριακό Ζήτημα καθιστούσαν σαφές ότι ο πραγματικός αντίπαλος για την Ελλάδα ήταν η Τουρκία.

Η περίπτωση της Αλβανίας, κατά την περίοδο 1950 – 1967, αποδεικνυόταν αρκετά δυσκολότερη σε σύγκριση με εκείνες της Γιουγκοσλαβίας και της Βουλγαρίας. Το ζήτημα των συνοριακών διαφορών ήταν εντονότερο, αν ληφθεί υπόψη η εκκρεμότητα της Βορείου Ηπείρου και η παρουσία της πολυπληθούς ελληνικής μειονότητας. Το καθεστώς του Χότζα, ήδη από τα πρώτα χρόνια του στην εξουσία, θεωρούσε, ίσως όχι εντελώς αυθαίρετα, ότι η Ελλάδα, μαζί με τη Γιουγκοσλαβία, θα μπορούσε να απειλήσει την εδαφική ακεραιότητα του αλβανικού κράτους. Για την Ελλάδα, από την άλλη μεριά, τα προβλήματα συνδέονταν αφενός με τη θέση και την ασφάλεια της ελληνικής μειονότητας εντός του αλβανικού κράτους και αφετέρου με την ιδεολογική ταυτότητα του αλβανικού καθεστώτος, το οποίο είχε συνδράμει ενεργά τους Έλληνες κομμουνιστές κατά τον Εμφύλιο.

Ήδη από την περίοδο της διακυβέρνησης της Ελλάδας από την ΕΡΕ του Κ. Καραμανλή, καταβλήθηκαν προσπάθειες για μια, έστω, μικρή προσέγγιση μεταξύ των δύο κρατών. Ωστόσο, οι εν λόγω προσπάθειες ανέκαθεν προσέκρουαν στις έντονες αντιρρήσεις κυρίως των βορειοηπειρωτικών οργανώσεων και συλλόγων εντός της ελληνικής επικράτειας. Παράλληλα, περιστατικά με κατασκόπους, που είχαν αποσταλεί από την Αλβανία προς την Ελλάδα κυρίως στη διάρκεια της δεκαετίας του 1950 και ως τις αρχές της δεκαετίας του 1960, όπως και εκείνα της ανταλλαγής πυροβολισμών και θερμών

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

επεισοδίων κατά μήκος των ελληνοαλβανικών συνόρων, λειτουργούσαν επιβαρυντικά για τις διμερείς σχέσεις. Οι προσπάθειες προσέγγισης, κυρίως κατά την περίοδο της διακυβέρνησης του Γ. Παπανδρέου, δεν απέφεραν ουσιαστικά αποτελέσματα.

Κατά τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1950, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι από την ατζέντα των Αθηνών απουσίαζε οποιοδήποτε ζήτημα απειλής από την μεριά της Τουρκίας. Γινόταν ευρύτερα αντιληπτό πως μια στενότερη συνεργασία των δύο κρατών θα αποτελούσε ανάχωμα στα σοβιετικά σχέδια στην Ανατολική Μεσόγειο. Με την ένταξή τους στο NATO το 1952, η Ελλάδα και η Τουρκία συμμετείχαν σε μια συμμαχία, η οποία με την παρουσία των μεγαλύτερων δυτικών δυνάμεων, εγγυόταν για πρώτη φορά την εδαφική ακεραιότητα και ανεξαρτησία τους. Η επίτευξη του σκοπού αυτού εκφράστηκε με την παράλληλη, ενίοτε κοινή πορεία για την υπέρβαση των αντιρρήσεων πολλών νατοϊκών μελών, την παράκαμψη εναλλακτικών, πλην όμως μη αξιόπιστων, περιφερειακών συμμαχιών και την αποστολή στρατευμάτων στην Κορέα.

Οι συμμαχικοί δεσμοί ανάμεσα στις δύο χώρες τυπικά διατηρήθηκαν και μετά το ανθελληνικό πογκρόμ εναντίον των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης τον Σεπτέμβριο του 1955 με αφορμή το Κυπριακό Ζήτημα, ενόσω ο απελευθερωτικός αγώνας των Ελληνοκυπρίων εναντίον των Βρετανών εξελισσόταν σε διακοινοτική σύγκρουση μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων. Η ελληνική πολιτική ηγεσία εξακολουθούσε να θεωρεί μεγαλύτερη απειλή τους βόρειους, κομμουνιστικούς γείτονές της συγκριτικά με την Τουρκία. Μάλιστα, ο Καραμανλής εξέφραζε την πίστη του στη θεμελιώδη σημασία της Ελληνοτουρκικής Συμφωνίας του 1930. Παράλληλα, η μετεμφυλιοπολεμική Δεξιά εκείνης της περιόδου απέδιδε μεγαλύτερη βαρύτητα στο πλέγμα των στρατιωτικών και γεωπολιτικών εγγυήσεων από τους Δυτικούς, κυρίως τις ΗΠΑ, εκφράζοντας συνακόλουθα μια τάση στενής συνεργασίας με την Ουάσιγκτον, η οποία και θεωρούταν καθοριστικός παράγοντας για τη διατήρηση των συντηρητικών κυβερνήσεων στην εξουσία. Άλλωστε, ο ίδιος ο Καραμανλής απέφευγε να μεταφέρει στο NATO την ολοένα εντεινόμενη ελληνοτουρκική διένεξη λόγω της Κύπρου, διατηρώντας τους ελληνοτουρκικούς δεσμούς, όπως αυτοί είχαν προκύψει μέσω του Βαλκανικού Συμφώνου, έστω «εν υπνώσει».

Ο Καραμανλής ήλπιζε ότι θα δημιουργούταν εντός του NATO, ένας μηχανισμός διαχείρισης κρίσεων, ο οποίος θα συνέβαλλε καθοριστικά στην επίλυση των διαφορών

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

ανάμεσα στα μέλη της συμμαχίας.¹⁴² Έτσι, η προτεραιότητα στη σχέση με το ΝΑΤΟ, και ειδικότερα τις ΗΠΑ, συνέχισε να αποδίδεται, ακόμη και στις «σκοτεινές ώρες» της αντιπαράθεσης για την Κύπρο. Η ταύτιση των συμφερόντων με τις δυτικές δυνάμεις, σε συνδυασμό με την ανάγκη της αμερικανικής, οικονομικής και στρατιωτικής στήριξης, την οποία σταδιακά συνειδητοποιούσαν όλες οι ελληνικές κυβερνήσεις, υπαγόρευαν τον προσανατολισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Ωστόσο, η διαπίστωση ότι το ΝΑΤΟ δεν ήθελε ή δεν μπορούσε να δημιουργήσει ένα τέτοιο μηχανισμό, οδήγησε τον Καραμανλή να αναζητήσει με μεγαλύτερη ίσως επιμονή στην Ευρώπη (ΕΟΚ) ένα στέρεο, πολιτικό και θεσμικό πλαίσιο, το οποίο μακροπρόθεσμα θα θωράκιζε τη χώρα.

Με την παρότρυνση των ΗΠΑ, η Ελλάδα και η Τουρκία επεδίωξαν τη συγκρότηση περιφερειακής συμμαχίας με τη Γιουγκοσλαβία του Τίτο, μεταβάλλοντας τον συσχετισμό δυνάμεων στη βαλκανική χερσόνησο. Μάλιστα, η Αθήνα, για την επίτευξη της τριμερούς συνεργασίας, αποδέχθηκε τις γιουγκοσλαβικές εξηγήσεις ότι η αλυτρωτική προπαγάνδα για τη Μακεδονία αποτελούσε πρωτοβουλία ακραίων κύκλων της ΛΔΜ. Ωστόσο, η τριμερής αυτή συνεργασία έπαυσε να υφίσταται το 1955, λόγω αφενός του Κυπριακού και αφετέρου της βελτίωσης των σχέσεων του Βελιγραδίου με τους διαδόχους του Στάλιν στο Κρεμλίνο.

Η Ελλάδα, ακόμα και μετά την έναρξη των αντιπαράθεσεων με την Τουρκία λόγω της Κύπρου, φαινόταν, τουλάχιστον επισήμως, προσανατολισμένη προς τη σταθερότητα την οποία θεωρούσε πως διασφάλιζε η Ελληνοτουρκική Συμφωνία του 1930 και η συμμετοχή των δύο χωρών στο δυτικό στρατόπεδο. Ωστόσο, ο παράγοντας «Τουρκία» σταδιακά αναδεικνυόταν σε πραγματική απειλή για την ασφάλεια του ελληνικού κράτους, καθώς και για τις γεωπολιτικές επιδιώξεις και τα συμφέροντα του στην περιοχή του Αιγαίου και της Κύπρου. Αν και οι κυβερνήσεις της ΕΡΕ επιχείρησαν να υπερβούν τις εντάσεις αυτές, ήταν εμφανές πως οι εξελίξεις του Κυπριακού θα «σημάδευαν» μακροπρόθεσμα τις ελληνοτουρκικές σχέσεις.

Η ανάδειξη του εξ ανατολών κινδύνου, αναφορικά με την ασφάλεια του Ελληνισμού, επρόκειτο να καταστεί πλέον ξεκάθαρη ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960. Χαρακτηριστικές είναι οι εξελίξεις το 1964, όταν η Τουρκία απείλησε να εισβάλει

¹⁴²Στεφανίδης, *Εν onόματι του Έθνους*, κεφ. 4, και του ιδίου, *Ασύμμετροι εταίροι*, κεφ. 2, σ. 126-127.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

στην Κύπρο, με αφορμή τα αιματηρά γεγονότα ανάμεσα σε Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους στη διάρκεια των διακοινοτικών ταραχών, αλλά και του 1967, όταν Ελλάδα και Τουρκία έφτασαν εκ νέου κοντά σε πολεμική εμπλοκή λόγω του Κυπριακού προβλήματος.

Η κλιμάκωση της κρίσης του Κυπριακού με το πέρασμα των ετών, και πριν από την επιβολή της δικτατορίας τον Απρίλιο του 1967, καθιστούσε σαφές για μεγάλο μέρος των πολιτικών δυνάμεων και της κοινής γνώμης στην Ελλάδα ότι οι συμμαχίες που είχαν επιβληθεί στην Αθήνα, σε μεγάλο βαθμό λόγω των γεωστρατηγικών σχεδιασμών της Ουάσιγκτον, κατά την διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, δεν συνιστούσαν εγγύηση για την ασφάλεια των ελληνικών συμφερόντων, όπως αυτά γίνονταν αντιληπτά σε μια περίοδο έξαρσης του εθνικισμού. Η συμμαχία με την Τουρκία στα πλαίσια των μηχανισμών του NATO μετά το 1952, είχε καταστεί τυπική και απείχε από μια πραγματική σύγκλιση και σύμπλευση. Επρόκειτο για μια κατ' επίφαση συμμαχία, η οποία περισσότερο ικανοποιούσε τα βαθύτερα, στρατηγικά συμφέροντα των Αμερικάνων στην περιοχή των Βαλκανίων, της Μέσης Ανατολής και της ανατολικής Μεσογείου, τα οποία ήταν συνυφασμένα με την ανάσχεση των σοβιετικού κινδύνου. Η αμερικανική και νατοϊκή παρουσία στην περιοχή, άλλωστε, αποτελούσε βασικό παράγοντα για την παραμονή στην εξουσία συγκεκριμένων πολιτικών ελίτ στην Ελλάδα.

Υπό το βάρος της σταδιακής ανάδειξης του τουρκικού κινδύνου, που θα καταστεί περισσότερο σαφής στη δεκαετία του 1970, επιδιώχθηκε μια μεγαλύτερη προσέγγιση με τα σοσιαλιστικά καθεστώτα της Γιουγκοσλαβίας και της Βουλγαρίας. Πρόκειται για μια διαδικασία, η οποία μάλιστα, σε κάποιο βαθμό, είχε δρομολογηθεί ακόμα και από συντηρητικούς πολιτικούς, που κατεξοχήν είχαν δώσει βαρύτητα στον φιλοδυτικό προσανατολισμό της Ελλάδας. Η κλιμάκωση της ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης λόγω της Κύπρου, καθώς και το ζήτημα της ίδιας της ακεραιότητας και ασφάλειας της ελληνικής επικράτειας, μετατόπισαν οριστικά το κέντρο βάρους από τον Βορρά προς την Ανατολή, εξέλιξη η οποία οριστικοποιήθηκε στη διάρκεια της δεκαετίας του 1970.

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

ΠΗΓΕΣ

Δημοσιευμένες πηγές

Αρχείο: Κωνσταντίνος Καραμανλής: Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα, τόμοι 1-2, γενική επιμέλεια: Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής – Εκδοτική Αθηνών, 1992-1997

FRUS: U.S. Department of State, The Foreign Relations of the United States, 1958-1960, Eastern Europe Region, Soviet Union, Cyprus, DC: Government Printing Office, 1993

Μακεδονία, 28 Απριλίου 1950

Καθημερινή, 28 Φεβρουαρίου 1953

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

Samim Akgonul, *The minority concept in the Turkish Context: Practices and Perceptions in Turkey, Greece and France*, Leyden: BRILL, 2013

Alexis Alexandris, *Minority of Istanbul and Greek - Turkish Relations, 1918-1974*, Athens: Center for Asia Minor Studies, 1983

John O. Iatrides, “Greece and the birth of containment: An American perspective”, in: *The Balkans in the Cold War*, Svetozar Rajak, Konstantina Botsiou, Eirini Karamouzi, Evanthis Hatzivasileiou (eds.), London: Palgrave MacMillan, 2017

Tonka Kostadinova, *60 years of diplomatic relations between Greece and Bulgaria: Challenges and Benefits of the Reconciliation Process*, Südosteuropa. Zeitschrift für Politik und Gesellschaft, 2014

Lois Labrianidis, “*Internal Frontiers*”, as a Hindrance to Development, European Planning Studies, vol. 9(1) 2001

Martin McCauley, *Origins of the Cold War, 1941 -1949*, London: Routledge, 2021

Kyra McComas, “*The shadow of Kim Philby: Deceit, betrayal and British Espionage Literature*”, in: Historical Perspectives: Santa Clara University Undergraduate Journal of History, Series II, California, Vol 20, 2015

James E. Miller, *The United States and the making of Modern Greece. History and Power, 1950 -1977*, Chappel Hill, New York: University of North Carolina Press, 2009

Ekaterina Nikova, *Bulgaria and Greece in the world crisis of 1980 - 1982*, Etudes Balkaniques, 1992

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

Timothy Sayle Andrews, *Enduring Alliance. A History of NATO and the postwar global order*, New York: Cornell University Press, 2019

Robert Service, *Comrades! : A History of World Communism*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 2007

Ioannis Stefanidis, *Isle of Discord: Nationalism, Imperialism and the making of the Cyprus Problem*, New York: C. Hurst and Co. Publishers, 1999

Ελληνόγλωσση

Laurien Crump, «Η βαλκανική πρόκληση στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας», στο Svetozar

Rajak, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ειρήνη Καραμούζη, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.). *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο*, Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2019

Hulya Demir – Ridvan Akar, *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης*, μετάφραση Γ. Τοπτσόγλου Αθήνα: Τσουκάτου, 2004

Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών, (Κυπριακό, 1950-1963)*, Τόμος Β΄, Αθήνα: Εστία, 1981

Χρήστος Αγγελίδης, *Η βαλκανική πολιτική της Βουλγαρίας. Οι σχέσεις με Ελλάδα, Τουρκία και Σκόπια. Οι ιστορικές και διεθνοπολιτικές διαστάσεις*, Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας - ΜΔΕ, 2021

Στέλιος Αλειφαντής, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: η περίπτωση της βαλκανικής πολιτικής, 1974-1981*, Αθήνα: Εκδ. Βιβλιοθήκης Παντείου ΑΣΠΕ, διδακτορική διατριβή, 1987

Αλέξης Αλεξανδρής, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954 – 1987», στο: *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923 – 1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991

_____, «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, 1923-1955», στο: *Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα: Γνώση, 1991

Γιάννης Βαληνάνης, *Θέματα Διεθνών Σχέσεων*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1980

Σωτήρης Βαλντέν, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες (1950 -1967): οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, τόμος Α΄, Αθήνα: Οδυσσέας - Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, 1991

Θάνος Βερέμης, «Ο Κεμάλ, ο Βενιζέλος και το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας 1930», στο: *Πρόσωπα και Ιστορίες*, Εφημερίδα: Τα Νέα, 2020, διαθέσιμο στο: <https://www.tanea.gr/2020/10/30/people/o-kemal-o-venizelos-kai-to-ellinotourkiko-symfono-filias-1930/>

_____, *Βαλκάνια: Ιστορία και κοινωνία. Ένα πολύχρωμο υπόδειγμα εθνικισμού*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2016

Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης, Αφεντούλης Θ. Λαγγίδης, *Μετακεμαλισμός*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2013

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

- Βασίλης Κ. Γούναρης, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων. Από το Διαφωτισμό έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2008
- Εμμανουήλ Εμμανουηλίδης, «Οι σχέσεις Ελλάδα και Βαλκανικών Κρατών την περίοδο 1945 -1974», στο Εμμανουήλ Εμμανουηλίδης: *Η Ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια, 1974 – 1989*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2015
- Αλέξης Ηρακλείδης, *Το Μακεδονικό ζήτημα 1878-2018, από τις εθνικές διεκδικήσεις στις συγκρουσιακές εθνικές ταυτότητες*, Αθήνα: Θεμέλιο, 2019
- Κωνσταντίνος Κατσάνος, *Το Μακεδονικό Ζήτημα στο πλαίσιο των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων (1950 - 1967)*, Θεσσαλονίκη: διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2012
- Λυκούργος Κουρκουβέλας, «Η συμφωνία για τις βάσεις στην Ελλάδα», 21/7/2013, προσβάσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/society/493855/i-symfonia-gia-tis-vaseis-stin-ellada/>
- _____, Η αντισταυροφορική εξωτερική πολιτική των κυβερνήσεων Καραμανλή και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1955-1963, Στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (Επιμ.), Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο. *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα*, Τόμος Β΄, Αθήνα: ΙΚΚ, 5-9 Ιουνίου 2007
- Βαγγέλης Κουφουδάκης, «Η Κύπρος και οι Υπερδυνάμεις 1960-1979», στο: *Κύπρος, Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, επιμέλεια: Γιώργος Τενεκίδης, Γιάννος Κρανιδιώτης, Αθήνα: Εστία, 2000
- Jan Koura, *Διχοτομημένη νήσος, Ψυχρός Πόλεμος και Κυπριακό την περίοδο 1960-1970*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2021
- Νίκος Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2008
- Δέσποινα Γεωργία Κωνσταντινάκου, *Πολεμικές οφειλές και εγκληματίες πολέμου στην Ελλάδα. Ψάχνοντας την ηθική και υλική δικαίωση μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2015
- Ευάγγελος Κωφός, «Ελληνικό κράτος και μακεδονικές ταυτότητες, 1950-2005», στο Ιωάννης Στεφανίδης, Βλάσης Βλασίδης και Ευάγγελος Κωφός (επιμέλεια). *Μακεδονικές ταυτότητες στο χρόνο. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2008
- Ιάκωβος Δ. Μιχαλίδης, Σε αναζήτηση νέων ισορροπιών: Η βαλκανική πολιτική της Ελλάδας 1950-1967. Στο Νίκος Μαραντζίδης – Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: επεκτείνοντας τις ερμηνείες*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2018

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

- Κωνσταντίνα Μπότσιου, «Το Ελληνικό Ζήτημα στον ΟΗΕ μέσα από τον βρετανικό Τύπο κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου (1946-1949), στο: Νίκος Μαραντζίδης, Ελένη Πασχαλούδη, *Η εικόνα του ελληνικού Εμφυλίου στον διεθνή Τύπο, Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2015*
- Δημήτρης Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα και Τουρκία, 1950-1959, Η χαμένη προσέγγιση*, Αθήνα: Ροές, 1989
- Ηλίας Νικολακόπουλος, *Καχεκτική Δημοκρατία: Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα: Πατάκης, 2001
- Σταύρος Ντάγιος, *Ελλάδα και Αλβανία, 50 χρόνια αμοιβαίας δυσπιστίας. Οι διμερείς σχέσεις και η εθνική ελληνική μειονότητα της Βορείου Ηπείρου, 1945-1991*, Αθήνα: Literatus, 2015
- Νικόλαος Ουζούνoglou, «Οι απελάσεις του 1964-65», 23 Μαρτίου 2014, διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/society/759427/oi-apelaseis-toy-1964-65/>
- Σωτήρης Ριζάς, - Ιωάννης Στεφανίδης, «Το Κυπριακό Ζήτημα. Ο Αγώνας για Ένωση, η Ανεξαρτησία, η τουρκική εισβολή», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος 9^{ος}, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003
- Ιωάννης Σακκάς, Το Κυπριακό, 1950-66, στο Ιωάννης Σακκάς: *Η Ελλάδα στη Μεσόγειο, 1950-2004*, [Προπτυχιακό εγχειρίδιο], Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2015, διαθέσιμο στο: <https://hdl.handle.net/11419/5108>
- Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1945 - 1981*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2008
- Ανδρέας Στεργίου, *Διεκδικώντας αλληλεγγύη: Η άμυνα της Ευρώπης και η Ελλάδα, 1947 - 1996*, Αθήνα: Κάλλιπος, 2021
- Ιωάννης Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους, πολιτική κουλτούρα, αλυτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2007
- _____, *Από τον Εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο: Η Ελλάδα και ο συμμαχικός παράγοντας, 1949-52*, Αθήνα: Προσκήνιο, 1999
- _____, *Ψυχρός Πόλεμος*, Αθήνα: Εκδόσεις ΕΑΠ, 2021
- _____, *Ασύμμετροι εταίροι. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο 1953-1961*, Αθήνα: Πατάκης, 2010
- _____, Μανόλης Κούμας, *Η «σταθερά» των ελληνοαμερικανικών σχέσεων και η αναζήτηση πρόσθετων διπλωματικών επιλογών, 1954-1967*, 2021
- Άγγελος Συρίγος, (2015), *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015
- Σπυρίδων Σφέτας, «Η αποκατάσταση των ελληνοαλβανικών διπλωματικών σχέσεων (1970-1971)» στο συλλογικό έργο: *Ελλάδα και Αλβανία στον Ψυχρό Πόλεμο: πολιτικές,*

Μιχάλης Μπουρίκος, «Το ζήτημα της ασφάλειας (από τον «από βορράν» κίνδυνο στον «εξ ανατολών» κίνδυνο) κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, 1950-1967»

ιδεολογίες, νοοτροπίες, επιμέλεια: Νίκος Μαραντζίδης και Ηλίας Σκουλίδας, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2021

_____, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία, τόμ. 2: Από τον Μεσοπόλεμο στη λήξη του Ψυχρού Πολέμου*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2013

_____, *Στη σκιά του Μακεδονικού. Η κρίση Αθήνας – Βελιγραδίου στην δεκαετία του 1960*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2007

Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, Αθήνα: Πατάκης, 2008

_____, *Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960: Η Συνταγματική Πτυχή*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998